

B&B
VIŠJA STROKOVNA ŠOLA

Diplomsko delo višješolskega strokovnega študija
Program: Logistično inženirstvo
Modul: Poslovna logistika

RIMSKA VOJSKA V ČASU CESARJA DIOKLECIJANA

Mentor: mag. Zvezdan Marković
Lektorica: Ana Peklenik, prof. slov.

Kandidat: Marijan Tutta

Kranj, november 2015

ZAHVALA

Posebno zahvalo in priznanje namenjam svoji soprogi Darji in otrokom ter svojim staršem, da so me podpirali med študijem. Iskrena hvala tudi sodelavcu Roku.

Izrecno se zahvaljujem mojemu mentorju, mag. Zvezdanu Markoviću, za pomoč in podporo pri izdelavi diplomske naloge.

Zahvaljujem se tudi lektorici Ani Peklenik, prof. slov., za temeljiti in strokovni pregled diplomske naloge.

Hvala tudi profesorjem dr. Silvi Kos Knez, Daši Ravnikar, mag. Albertu Črnologarju, Dragu Kajtezoviću Knezu, Ljubu Zajcu, mag. Vesni Vodopivec, dr. Andreju Friedlu, mag. Marjanu Jelenu, dr. Heleni Povše, Pavletu Hevki, dr. Matjažu Štoru, mag. Draganu Mariću ter mag. Marku Zivlakoviću, ki so name prenesli svoje znanje in mi omogočili vpogled v pomembnost študija logistike v poslovnem svetu.

*Ljudem nikoli ne govorite, kako naj kaj naredijo.
Povejte jim samo, kaj je treba opraviti, in
presenetili vas bodo s svojo domiselnostjo.*

George S. Patton

IZJAVA

»Študent Marijan Tutta izjavljam, da sem avtor tega diplomskega dela, ki sem ga napisal pod mentorstvom mag. Zvezdana Markovića.«

»Skladno s 1. odstavkom 21. člena Zakona o avtorski in sorodnih pravicah dovoljujem objavo tega diplomskega dela na spletni strani šole.«

Dne 9. 11. 2015

Podpis: _____

POVZETEK

V diplomski nalogi obravnavamo problematiko organizacije vojaških enot rimskega cesarstva s poudarkom na obdobju vladanja cesarja Dioklecijana, ki je uvedel sistem vzdrževanja oblasti s svojim pomočnikom in dvema namestnikoma. To obliko vladanja poznamo pod imenom tetrahija. Zanimalo nas bo, kako je ta sprememba sistema oblasti oziroma vladanja v rimskem cesarstvu vplivala na organizacijo, opremljenost in oskrbo rimske vojske. Še posebej se bomo skušali posvetiti ugotavljanju značilnosti logističnega oskrbovanja enot. Seveda pa se ne bomo mogli izogniti proučevanju značilnosti cesarja Dioklecijana in njegovega načina ter sistema vladanja.

Namen in cilj diplomske naloge je na enem mestu zbrati in predstaviti vzpone in padce vladavine cesarja Dioklecijana ter rimske vojske, ki se je bojevala proti drugim državam. Eden pomembnejših ciljev je predstaviti pomen ustrezne logistične oskrbe vojaških enot v vojni.

KLJUČNE BESEDE

- organizacija vojaških enot rimskega cesarstva
- obdobje vladanja cesarja Dioklecijana
- tetrahija
- opremljenost in oskrba rimske vojske
- značilnosti logističnega oskrbovanja enot cesarja Dioklecijana

ABSTRACT

In my thesis I will focus the issue of organization of troops of the Roman Empire, with an emphasis on the period of the reign of Emperor Diocletian, which introduced the system maintenance authorities with his assistant and two deputies. This form of government known as the tetrarchy. I wanted to know is how this change in the system of power and government in the Roman Empire influenced the organization, equipment and supplies Rome army. Especially I tried to devote determining the characteristics of the logistics supply units. Of course, I can not avoid examining the characteristics of the Emperor Diocletian and its mode and system of government.

The purpose of this thesis is the one place to gather and present the ups and downs of the reign of Emperor Diocletian and the Roman army who fought against other countries. One of the major objectives is to present the importance of adequate logistical supply troops in the war.

KEYWORDS

- The organization of troops of the Roman Empire
- The period of the reign of Emperor Diocletian
- Tetrarchy
- Equipment and supply the Roman army
- Characteristics of the logistics supply units emperor Diocletian

KAZALO

1	UVOD	1
1.1	PREDSTAVITEV PROBLEMA	1
1.2	CILJI NALOGE.....	1
1.3	PREDPOSTAVKE IN OMEJITVE.....	2
1.4	METODE DELA	2
2	RIMSKO CESARSTVO OD CESARJA AVGUSTA DO CESARJA DIOKLECIJANA	3
2.1	NASTANEK RIMSKEGA IMPERIJA.....	3
2.2	GAJ AVGUST OKTAVIJAN IN VZPOSTAVITEV PRINCIPATA	5
2.3	VOJSKA V ČASU AVGUSTA.....	17
3	DIOKLECIJAN.....	22
3.1	DOMINAT	25
3.2	DIOKLECIJAN IN TETRARHIJA	26
3.3	DIOKLECIJAN IN DIARHIJA.....	31
3.4	DIOKLECIJANOVE REFORME	32
3.5	SOCIALNO-EKONOMSKA POLITIKA.....	35
3.6	ODNOS DO KRŠČANSTVA.....	37
4	RIMSKA VOJSKA	39
4.1	LEGIONARJI.....	39
4.2	RIMSKA LEGIJA.....	40
4.3	KOHORTA	41
4.4	MANIPEL	41
4.5	CENTURIJA.....	41
4.6	TURMA	42
4.7	DECURIA.....	42
4.8	KONTUBERNIJ.....	43
4.9	RIMSKA VOJNA MORNARICA.....	43
4.10	RIMSKA KONJENICA	46
4.11	PRETORIJSKA STRAŽA	48
4.12	MESTNA KOHORTA	48
4.13	KOHORTA ČUVAJEV	49
4.14	AKCENZI	49
5	TAKTIKA RIMSKE VOJSKE.....	50
5.1	BOJNI RAZPORED RIMSKE VOJSKE	50
5.2	OSNOVNA RAZPOREDITEV.....	50
5.3	BITKA	50
5.4	ŽELVA	51
5.5	CUNEUS ALI KLIN.....	51
5.6	KAMILSKI SISTEM	52

5.7	POLIBIJSKI SISTEM.....	54
6	SKLEP	56
	LITERATURA IN VIRI	57
	SPLETNI VIRI	58

KAZALO SLIK

Slika 1:	Kovanec s podobo dveh rimskih kraljev, Nume Pompilija in njegovega vnuka Anka Marcija	3
Slika 2:	Razsežnost republike leta 45 pr. n. št.	4
Slika 3:	Gaj Avgust Oktavijan, prvi rimski cesar v obdobju principate	11
Slika 4:	Dioklecijan	25
Slika 5:	Tetrarhi, porfirni kip, ukraden iz bizantinske palače med četrto križarsko vojno leta 1204 (zakladnica sv. Marka, Benetke).....	27
Slika 6:	Kontubernij v napadu – sodobna rekonstrukcija.....	43
Slika 7:	Birema ali dvoveslača	44
Slika 8:	Prikaz konjenika v muzeju	47
Slika 9:	Rekonstrukcija uniforme rimskega centuriona, prečna perjanica na čeladi – galea – bi lahko pomenila njegov rang	55

1 UVOD

1.1 PREDSTAVITEV PROBLEMA

Človek zaradi svoje narave, ki je nagnjena k osvajanju, podrejanju, premagovanju, obrambi in preživetju največjih intelektualnih naporov, vlaga v proizvode, namenjene dejansko samo ubijanju. O ubijanju kot ravnanju človeške narave ni možno reči kaj presenetljivo novega. Lahko samo ponovimo, da je lahko človek dober ali slab in da slabo prevladuje. Samo človek je sposoben ustvariti stanja, kot so vojne, totalitarni režimi, beda, lakota, uničevanje ipd., v katerih se kažejo slabe plati naše narave. Dober je lahko le za ceno svojega lastnega življenja. Prav tako človek enostavno ni sposoben organizirati svojega življenja brez uporabe nasilja, tudi v miru ne. Zahodnjaki sicer nasilje obsojamo, toda obenem ga legitimiramo in priznavamo, ker brez nasilja nismo sposobni urediti človeških odnosov. Vojna je samo najmogočnejša manifestacija nasilja z najbolj neposrednimi in trajnimi, psihičnimi in materialnimi uničevalnimi učinki.

Vojna ni nadaljevanje politike z drugimi sredstvi, ker bi bilo svet možno veliko bolje razumeti, če bi ta rek Clausewitzja držal: »Des politischen Verkehrs mit Einmischung anderer Mittel.« Zasledimo ogromno racionalnega pretehtavanja o tem, kako je interese mogoče doseči. Toda vojskovanje je tako staro kot človek in sega v najbolj skrite kotičke človeškega razuma, kjer »JAZ« preglasi racionalni namen, kjer vlada ponos, instinkt. Aristotel je rekel, da je človek politična žival (zoon politikon). Nihče se ni upal soočiti z mislijo, da je človek misleča žival, pri kateri razum usmerja nagon po lovu in sposobnost ubijanja. Rimska vojska je bila fenomenalno discipliniran in organiziran stroj za osvajanje področij velikih razsežnosti. In ravno to je navdušujoče. Proučevanje rimske vojske in njene vojaške taktike lahko pogosto primerjamo s prečkanjem minskega polja. Med poizkusi rekonstrukcije bojne mehanike primarnih rimskih enot določenega obdobja je njena velikost, organizacija, poveljniška struktura in metoda logistike nemalokrat napačno interpretirana. Naloga se osredotoča na taktiko legije kot formacijo z največ dokazi, še posebej pri legijah pozne republike. Leta 313 se je odvijal zadnji veliki spopad med dvema legijama blizu Adrianopola, kmalu po tem pa je bila legija številčno zelo zmanjšana zaradi vojaških reform cesarja Konstantina.

1.2 CILJI NALOGE

Cilj naloge je opredelitev in ocena obdobja vladavine cesarja Avgusta Oktavijana v primerjavi z vladavino in časom, v katerem je vladal cesar Dioklecijan. Tako

organizacija kot struktura vojaških enot in taktike kažejo določene značilnosti časa, v katerem so bivali, živeli, delali in se vojskovali.

1.3 PREDPOSTAVKE IN OMEJITVE

Temu diplomski naloge v slovenskem zgodovinopisju ni bilo namenjeno veliko pozornosti. Zato je bilo treba uporabiti literaturo večinoma v tujih jezikih. Na podlagi zgornjih ugotovitev je zagotovo ena od omejitev dostopnost člankov in drugih znanstvenih prispevkov ter monografij, ki so izšle po svetu. Vire smo iskali po različnih knjižnicah, uporabili smo tudi medknjižnično izposajo. Druga omejitev je pomanjkanje oziroma otežena dostopnost primarnih arhivskih in materialnih virov.

1.4 METODE DELA

Pri pisanju naloge smo uporabili zgodovinsko analitično metodo, s pomočjo katere smo analizirali obstoječe dostopne vire in dostopno literaturo, komparativno metodo, s pomočjo katere smo primerjali objavljena spoznanja o temi v dostopni literaturi. Poleg tega smo s pomočjo te metode primerjali organiziranost in značilnosti rimske cesarske vojske v različnih obdobjih cesarstva. Številčne podatke o rimskem cesarstvu v času vladanja cesarja Dioklecijana smo pridobili s statistično metodo. Naloga je zasnovana s postopnim prehajanjem prikaza teme od splošnega h konkretnemu (deduktivna metoda).

2 RIMSKO CESARSTVO OD CESARJA AVGUSTA DO CESARJA DIOKLECIJANA

2.1 NASTANEK RIMSKEGA IMPERIJA

Po tradiciji je prvotno naselje ustanovil Romul leta 753 pr. n. št., in sicer 21. aprila. Ta datum so določili zgodovinarji s pomočjo matematika Taruncija in podatkov zgodovinarja Varona ter s podrobno preučitvijo horoskopa. Zgodnja zgodovina mesta Rim je izpričana z arheološkimi najdbami keramičnih izdelkov iz 13.–14. stoletja pr. n. št. in ostankov pokopališč blizu Palatina iz 10. stoletja pr. n. št. Zanimivo je, da so bili leta 2005 izkopani ostanki velike palače iz 8. st. pr. n. št., ki potrjujejo domneve, da slonijo legende o nastanku mesta na resnici, se pravi, da je bil Rim dejansko ustanovljen v tistem času. Čeprav je Cicero¹ trdil, da je postopek precej ekstravaganten, se je datum vključil v legendo. Seveda je legenda olepšala resnične dogodke, a domneva, po kateri naj bi se Rim iz primitivnega naselja preuredil v mesto v polovici osmega stoletja pr. n. št., postaja sprejemljiva. Arheološke najdbe govorijo v prid temu, da je na tem območju približno takrat res nastalo večje naselje. Za vso dobo kraljevine so bili podatki večinoma legendarni. Latinci in Sabinci so bili prvi štirje kralji, nato so jim sledili Etruščani. Doba kraljevine je trajala 243 let. Doba republike pa je najuspešnejše obdobje rimske civilizacije, ko je država dosegla hegemonijo nad celotnim Sredozemljem ter je pričela graditi zakonodajo, ki je bila pravzaprav podlaga za moderno pravosodje (Bratož, 2007).

Slika 1: Kovanec s podobo dveh rimskih kraljev, Nume Pompilija in njegovega vnuka Anka Marcija
(Vir: Gabba et al., 1999)

Trajala je 478 let. To je obdobje največjega teritorialnega razmaha države in najvišje stopnje njene kulture.

Po obdobju republike je sledilo obdobje principata od leta 31 pr. n. št. do leta 284 n. št., temu pa sledi obdobje dominata. Večina arheoloških pričevanj je prav iz tega časa, časa cesarstva, saj so rimski cesarji tistega obdobja kar tekmovali med seboj v gradnji javnih poslopij in zasebnih vil. Politični dogodki v cesarstvu, ki so bili stoletja podcenjeni, se danes proučujejo in primerjajo z moderno problematiko. Kot enotna država je cesarstvo trajalo do leta 476 n. št., po tem je razpadlo na zahodni in vzhodni del. S tem dobi pojem starorimske civilizacije negativen pomen, saj je zahodna polovica cesarstva, ki je obsegala evropske dežele, prešla v obskurantizem srednjega veka in izgubila vsako civilizacijo. Vzhodni del cesarstva z Bizancem na čelu se je izognil evropskemu propadanju in tako preživel še celo tisočletje, a ne spada več v starorimsko, temveč v bizantinsko civilizacijo. Z odpravo centralne oblasti je po bivšem cesarstvu zavladata anarhija, kjer so se vsi borili proti vsem. Razpad državne organizacije je prekinil centralizirano upravo in prekomorsko trgovino, kar je najhuje prizadelo osrednje predele države, medtem ko so se obrobne dežele bivšega cesarstva povrnilo v življenje pred rimsko kolonizacijo. Zato se zgodovina srednjeveškega propadanja omejuje na dogajanja na Apeninskem polotoku, kjer so se v političnem smislu uveljavili nad množico držav predvsem Papeška država in Beneška republika, na jugu Sicilsko kraljestvo, Neapeljsko kraljestvo. Obdobje ne predstavlja konca ali izginotja starorimske civilizacije, temveč njeno zlitje z ostalimi evropskimi kulturami, predvsem z germansko. Zaključni se z nastopom novega veka – z odkritjem Amerike in renesanso (Bratož, 2007).

Slika 2: Razsežnost republike leta 45 pr. n. št.
(Vir: Gabba et al., 1999)

Slovensko ozemlje je bilo z vidika rimske države pomembno zlasti kot prehodna dežela, saj so preko našega ozemlja vodile glavne logistične poti iz Italije v Podonavje in naprej na vzhod. Kasneje je naša dežela postala pomembna tudi kot zadnja obrambna linija Italije pred prodirajočimi barbari z vzhoda.

Rimljani so v naše kraje prodirali iz mesta Aquileia – Oglej, večji del našega ozemlja pa je osvojil šele cesar Avgust, ki je s temi osvojitvami želel zavarovati Italijo in si zagotoviti ugled vojaškega poveljnika. Ustanovil je tudi prvo rimsko mestno naselbino Emono (Ljubljana). V času pred prihodom Rimljanov je bilo sicer pomembnejše mesto Nauportus (Vrhnika), ki pa nikoli ni dobilo mestnih pravic. Kasneje so mestne pravice pridobili še Celeia, Neviodunum in Poetovio. Pomembna trgovska in logistično prometna središča so bila še Castra, ad Pirum in Atrans. Tudi upravno je bilo naše ozemlje razdeljeno na več različnih provinc. Zahodni del Slovenije je spadal pod Italijo – 10. pokrajina Venetia in Histria s sedežem v Aquileiji, večji del osrednje Slovenije in Štajerske je sprva spadal v province Ilirik, po njeni razdelitvi okrog leta 10 pa pod Panonijo, ki je imela nekaj časa prestolnico v našem Ptuju, zahodna Štajerska pa je spadala v provinco Norik. Slovensko ozemlje je imelo v rimskem času le obrobni pomen, vseeno pa je doživelo velik gospodarski in družbeni napredek. Na to kažejo skrbno zgrajena in utrjena mesta z urejenimi vodovodi, kanalizacijami in javnimi poslopji. Velik delež mestnega prebivalstva so predstavljali odsluženi vojaki – veterani, ki so se po koncu svoje 20-letne službe naselili v naših krajih. Pomešali so se s staroselskimi prebivalci in odločilno vplivali na njihovo romanizacijo. Tudi v naših krajih so staroselci podobno kot na primer v Galiji, Romuniji in Španiji prevzeli rimske navade, običaje in predvsem latinski jezik. Veterane je rimska država včasih načrtno naseljevala v novo osvojenih pokrajinah, da bi jih čim hitreje romanizirali (Bratož, 2007).

2.2 GAJ AVGUST OKTAVIJAN IN VZPOSTAVITEV PRINCIPATA

Po smrti Gaja Julija Cezarja leta 44 pr. n. št. so se za njegovo zapuščino potegovali trije politiki, Mark Antonij, Cezarjev general in prijatelj ter poveljnik rimske konjenice, Emilij Lepid, manj pomembni general, in Oktavijan, ki je bil edini od treh tekmecev Cezarjev sorodnik. Cezarjev sin Cezarion, Kleopatrin sin, je izpadel iz boja za premoženje, saj je veljal za tujca. Trije možje so ustanovili drugi rimski triumvirat brez pristojnosti senata. Za cilj so si zastavili maščevanje Cezarjeve smrti in razdelitev imperija na tri dele. V Grčiji, pri Filipih, so premagali republikanske zarotnike, ki so v senatu ubili Cezarja. Zaporniki, ki niso bili umorjeni, so naredili samomor. Brutova žena je denimo pogoltnila tlečo žerjavico. Po zmagi pri Filipih so si državniki razdelili cesarstvo. Lepid je dobil najmanjši del – provinco Afriko, sever Afrike. Provinca je bila lepa in bogata, vendar najmanjša, poleg tega pa je dobil tudi zelo majhno vojsko, zato je kasneje stopil tudi na Oktavijanovo stran, kar se mu je

obrestovalo. Oktavijan je dobil zahodni del, današnjo Španijo, Portugalsko, transalpsko Galijo, Apeninski polotok z otoki. Antoniju je pripadel preostali vzhodni del imperija, kamor je štela tudi Helada, današnja Grčija z Makedonijo. Antonij je hotel maščevati Krasovo smrt z napadom na partsko cesarstvo, vendar je bil katastrofalno poražen. Kljub temu je za Rimljane dosegel določene ugodnosti, na primer rimski vpliv v Armeniji. Odšel je v Egipt, kjer se je povezal s Kleopatro in postal skrbnik Cezariona, kar je v Rimu zbudilo nemir. Obtožili so ga, da je mehkužen, saj je rad lenaril, in da hoče premakniti sedež Rima v Egipt, natančneje v Aleksandrijo. To je izkoristil Oktavijan, ki je bival v Rimu. Nastopal je v javnosti, pri tem se je oblačil v oklep, od 34 do 33 pr. n. št. je prav tako zasedel nova ozemlja, Balkan do Donave, med drugim tudi ozemlje današnje Slovenije, in si s tem pridobival naklonjenost množic, prav v letu njegove smrti pa se je začela tudi gradnja obzidja Emone (Maškin, 1991).

Obračun z Antonijem se je zgodil leta 31 pr. n. št., saj je Oktavijan menil, da lahko vlada samo eden. Bitka pri Akciju je potekala na morju, pri obmorskem kraju Akcij. Antonij je svoji vojski poveljeval osebno, medtem ko je Oktavijan bitko zaradi talasofobije – strahu pred morjem – spremljal z obale. Tudi Kleopatra je pripeljala svojo vojsko in čakala na razplet. Antonij je izgubljal, zato je vojake pustil na cedilu ter s Kleopatro pobegnil v Egipt. Oktavijan je slavil veliko zmago; njegova vojska je tedne in tedne peš prodirala po Egiptu, Antonijeva se mu je pridružila. Antonij in Kleopatra sta leta 30 pr. n. št. naredila samomor. S Kleopatro so izumrli Ptolomejci. Egipt je postal rimska provinca, s čimer se je končala državljanska vojna. Po starem izročilu naj bi cesar Avgust mesec Kleopatrine smrti poimenoval po sebi – avgust. Oktavijan je do leta 28 pr. n. št. uredil razmere v državi. V spomin na umrlega prastrica si je izbral ime Caesar in naziv princeps – prvi med enakimi, s čimer je zadovoljil senatorje. Tako se je začelo prvo obdobje rimskega cesarstva, ki se imenuje principat, trajalo pa je do leta 284 n. št. Oktavijan je dobil tudi častni naziv Augustus, kar pomeni vzvišeni. Ko je Lepid prestopil na Oktavijanovo stran, je postal pontifex maximus – vrhovni svečenik. Po Lepidovi smrti je ta naziv dobil Oktavijan. Bil je tudi imperator – vrhovni poveljnik vojske (Maškin, 1991).

Province je razdelil na cesarske in senatne. Senatne so lahko upravljali senatorji, cesarske pa je upravljal sam. Egipt je bil še vse do Dioklecijana pod osebno upravo preko guvernerja. Avgust je poskušal cesarstvo ohraniti v miru; iz tega obdobja izvira izraz Pax Romana, ki pomeni mir pod okriljem rimskega imperija. Državljeni so mu bili zato zelo hvaležni. Državne meje so bile zaradi dobrega varovanja varne, predvsem pred Germani z druge strani Rena. Avgust je ustvaril tudi elitno enoto – pretorijance. Proti koncu življenja se je zapletel v vojno z Germani; poskušal je zasesti ozemlje današnje Nemčije med Renom in Labo, a je izbral slabega generala Publija Kvintila Vara, prokuratorja province Gornje Germanije, ki je bil leta 9 poražen v bitki pri Tevtoburškem gozdu. V bitki so bile uničene tri rimske legije, rešilo se je le nekaj sto legionarjev. Ko so cesarju povedali novice o porazu, je domnevno zblaznel

in vpil: »Var, vrni mi moje legije!« Avgust je umrl leta 14 n. št., star sedemdeset let, brez potomcev. Pred smrtjo se je ukvarjal z umetnostjo, podpiral je Vergila in ga prosil, naj spesni tretji antični ep. Menil je, da je to pesnikovo poslanstvo. Tako je nastala Eneida (Maškin, 1991).

Oktavijan je kot edini vladar Rima začel temeljito reformirati vojsko, davčni sistem in državno politiko. Senat mu je podelil pravico samostojno imenovati člane senata in guvernerje provinc in s tem zanj ustvaril tisto, kar je kasneje postal položaj rimskega cesarja. Leta 27 pr. n. št. je v senatu priredil predstavo, na kateri je ponudil prenos svojih pooblastil nazaj na senat. Senat je njegovo ponudbo zavrnil in s tem potrdil njegov položaj v državi in novo politično ureditev. Avgust je začel skrbno oblikovati svoja pooblastila v okviru republiških ustavnih načel, hkrati pa je zavračal vse naslove, ki so jih Rimljani povezovali z monarhijo, na primer rex – kralj. Diktaturo, vojaški ukrep, ki je v republiki običajno trajal samo šest mesecev v sezoni vojnih pohodov, je začel prvi zlorabljati Sula v poznih 80 letih pr. n. št. in za njim Cezar sredi 40 let pr. n. št. Naslov *dictator* so nato uradno ukinili. Oktavijan je kot Cezarjev posvojenec v svoje osebno ime vključil tudi Cezarjevo ime in ga prenesel na svoje naslednike iz Julijsko-Klavdijske dinastije. Po Vespazijanu, ki prvi ni bil iz Julijsko-Klavdijske dinastije, se je ime Cezar iz družinskega imena pretvorilo v uradni cesarjev naslov (Maškin, 1991).

Avgust je svoj neobičajni in zgodovinsko edinstven položaj ustvaril z združevanjem ustavnih pristojnosti več republikanskih državnih funkcionarjev. Leta 23 pr. n. št. se je odpovedal konzulskemu naslovu, vendar je obdržal svoj konzulski imperium, kar je privedlo do drugega kompromisa med Avgustom in senatom, bolj znanega kot druga poravnava. Od senata je dobil tudi pooblastila ljudskega tribuna – *tribunica potestas*, ne pa tudi tribunskega naslova, kar mu je kljub temu dajalo pravico do sklicevanja senata in ljudske skupščine po lastni presoji, pravico veta na sklepe skupščine in senata, nadzor nad volitvami in pravico, da na vseh shodih govori prvi. V Avgustova tribunska pooblastila je bilo vključenih tudi nekaj pooblastil, ki so bila običajno rezervirana za rimskega cenzorja. Mednje so spadale pravica do nadziranja javne morale, pregledovanje zakonov, s katerimi so zagotovili, da so v javnem interesu in zmožnosti obvladovanja cenzusa in določanja članstva v senatu. Takšnih pooblastil in moči ni imel pred njim noben rimski tribun. Prvič v rimski zgodovini se je zgodilo tudi to, da so se pooblastila tribuna in cenzorja združila v eni osebi, četudi Avgust nikoli ni bil izvoljen za cenzorja. Ali je senat cenzorska pooblastila Avgustu podelil kot del tribunskih pooblastil ali si jih je enostavno prilastil, je stvar razprave. Avgust je poleg tribunskih pooblastil dobil tudi edinstven imperium v samem Rimu. Vse oborožene sile v mestu, ki so bile nekoč pod poveljstvom mestnega prefekta, so prišle pod izključno Avgustovo poveljstvo. Avgustu so podelili tudi oblast nad vsemi prokonzuli – *imperium proconsulare maius*, s katero je dobil pravico do vmešavanja v zadeve katere koli province in preklica imenovanja

provincijskih guvernerjev. Z njim je postal kot dozdevni poveljnik rimske armade tudi edini posameznik, ki je lahko uspešnim generalom priredil *triumf* (Maškin, 1991). Senat je rimske province razvrstil v dve kategoriji. Obmejne province, v katerih je bila nastanjena večina rimskih legij, je razvrstil med cesarske province, ki so pripadale Avgustu. Mirne notranje province je razvrstil med senatske province, katere so tako kot v republiki upravljali senatorji z enoletnim mandatom. V Egipt, ki je bil Avgustova zasebna posest in vir njegovega ogromnega bogastva in moči, je bil senatorjem vstop prepovedan tudi za zasebne obiske. Dohodki iz cesarskih provinc so se stekali v *fiscus*, s katerim je razpolagal izključno Avgust. Dohodki iz senatskih provinc so se še naprej stekali v državno zakladnico – *aerarium*, ki je bila pod nadzorom senata. Število rimskih legij, ki se je zaradi državljanskih vojn povzpelo na 50, so zmanjšali na 28. Več legij, predvsem tiste z dvomljivo lojalnostjo, so enostavno razpustili. Nekatero legije so združili, kar nakazuje njihov naziv *Gemina* – dvojčica. Avgust je ustanovil devet posebnih kohort za vzdrževanje miru v Italiji. Tri od njih, pretorijsko stražo, je obdržal v Rimu. Nadzor nad fiskusom mu je omogočal izplačila posebnih nagrad vojakom, s čimer si je zagotovil njihovo popolno lojalnost.

Avgust je zaključil osvajanje Hispanije, njegovi generali pa so rimske posesti razširili v Afriko in Malo Azijo. Njegova zadnja naloga je bila zagotoviti miren prenos svojih pooblastil na naslednika. Prvi kandidat za naslednika je bil njegov pastorek Tiberij, ki je osvojil Panonijo, Dalmacijo, Retijo in za nekaj časa Germanijo. Leta 6 pr. n. št. je nanj prenesel nekaj svojih pooblastil in ga kmalu zatem razglasil za svojega naslednika. Leta 13 n. št. je bil sprejet zakon, ki je Avgustovo oblast v provincah razširil na Tiberija. Tiberijeva pooblastila so se s tem izenačila z Avgustovimi in postala neodvisna. Avgust si je prizadeval zavarovati meje cesarstva na Donavi in Labi ter ukazal napasti Ilirik, Mezijo, Panonijo južno od Donave in Germanijo zahodno od Labe. Vojni pohodi so sprva potekali po načrtu, potem pa se je zataknilo. Leta 6 so se uprla Ilirska plemena, leta 9 pa so Germani pod Arminijevim poveljstvom v bitki v Tevtoburškem gozdu popolnoma uničili tri legije pod poveljstvom Publija Kvintilija Vara. Avgust je postal previden. Zavaroval je vsa ozemlja zahodno od Rena in južno od Donave in se zadovoljil s maščevalnimi vojnimi pohodi. Ren in Donava sta postal stalna severna meja rimskega cesarstva. Avgust je leta 14 po štiridesetih letih vladanja umrl, star 75 let. Nasledil ga je Tiberij (Maškin, 1991).

Novo obdobje ni bilo le popravek neuspešne preteklosti, temveč je Avgust skupaj s svojim svetovalnim štabom osnoval novo obliko organizacije države v več zelo bistro med seboj povezanih korakih, izvedel je upravne, družbene, politične, vojaške in gospodarske reforme. Avgust je prenovil upravo v državi, tako da je bila na eni strani organizirana kot republika, na drugi strani pa kot monarhija. Senat je skrčil na 600 članov. Ta je deloma ohranil svoje pristojnosti – volitve uradnikov in potrjevanje zakonov, ki pa jih je pred izvolitvijo oz. sprejemom moral potrditi tudi Avgust. Ljudska skupščina je izgubljala svoj pomen, Avgust pa se je pri upravljanju države

vse bolj opiral na dobro plačane uradnike iz senatorskih in viteških vrst. Postopoma je osnoval lastno birokracijo. Državna blagajna je bila pod neposrednim Avgustovim nadzorom, tako da je senat upravljal le državno zakladnico, kamor so se stekali presežki. Središče uprave so postala mesta, Rim je imel najpomembnejšo vlogo. S svojimi ukrepi se je skušal približati vsem slojem prebivalstva, tako v Rimu kot tudi v provincah. S podeljevanjem rimskega državljanstva prebivalcem provinc, nastopom proti njihovem izžemanju in ropanju ter z novo upravo v provincah, delitvijo provinc na t. i. cesarske ali vojaške in na t. i. senatorske province si je na svojo stran pridobil večino podjarmljenega prebivalstva. Prevezel je tudi oskrbo z živili. Za dobro razpoloženje je skrbel s prirejanjem številnih iger, tako da se je v njegovem času okrepilo geslo »*kruha in iger*«. Osvobodil je tudi veliko sužnjev. Hotel je izpeljati natančno in pravično obdavčitev prebivalcev imperija, da bi omilil družbeno napetost iz preteklosti. Dal je opraviti statistični popis stanja, ki je vključeval popis premoženja in ljudsko štetje. Popis prebivalstva je izvedel kar po mestnih ulicah ob sodelovanju hišnih lastnikov. Ker je hotel poskrbeti za svojo varnost, je reorganiziral vojsko, ki mu je bila poleg uradništva v glavno podporo in oporo. Avgustova vojska, ki je dokončno postala poklicna, je bila na višku svoje moči razporejena v 28 legijah. Nastanjena je bila večinoma v cesarskih in obmejnih provincah. Poleg redne vojske je obstajala še pomožna vojska, ki so jo sestavljali prebivalci provinc. Po končani 20-letni službi je imel Avgustov legionar pravico, da se je naselil v eni izmed provinc, kjer je dobil v obdelavo zemljo kot veteran. V Italiji je bila razporejena le Avgustova telesna straža, legija izbranih vojakov – pretorijancev. Varovala je samega cesarja in skrbela za red in mir v Rimu. Oblast na morju si je pridobil z novo zgrajeno mornarico, ki je zlasti na Tirenskem in Jadranskem morju razkazovala svojo moč. V času njegovega vladanja je država, ki so jo prej neprestano pretresale državljanske vojne, doživljala pravo zlato obdobje miru. Tako sodobniki kot tudi kasnejši rodovi so Avgusta šteli za vladarja miru. O tem zgovorno govorijo podobe Avgustovega miru – *pax Romana* – na novcih kot tudi oltar Avgustovega miru – *Ara pacis Augustae*, ki ga je dal cesar Avgust postaviti na Marsovem polju. Vsekakor je ljudstvo od tako mogočnega vladarja, kot je bil Avgust, pričakovalo vojaške uspehe, saj je bil naslednik slavnega Julija Cezarja. Avgust, ki nikoli ni postal tako mogočen in uspešen vojskovodja kot njegov predhodnik, je vojaška povelja predajal prijatelju Marku Agripi in svojima posinovljencema – Tiberiju in Druzu (Maškin, 1991).

Politična raznolikost rimskega imperija se je dolgo časa odražala tudi v njegovem gospodarstvu. Obstajale so razlike med gospodarsko razvitostjo Italije in provincami, ki pa so se začele kmalu zmanjševati. Enotni denar, mere in uteži, predvsem pa rimski mir, so v času vladanja cesarja Avgusta zagotavljali prosto kroženje blaga po imperiju. Z razcvetom trgovine v Avgustovem času je Rim kot glavno mesto imperija postal poslovno središče sredozemske trgovine. Cesar je poskrbel tako za dobre prometne zveze po kopnem in po morju kot tudi za varnost trgovanja. Ob trgovini in obrti so v mestih nastajale velike državne delavnice – *fabricate*, in zasebna obrtna združenja – *kolegiji*, okrepilo se je poljedelstvo, ki je bilo še vedno glavna

gospodarska panoga imperija. V času razcveta trgovine so začeli zaničevati kmečko delo in življenje na deželi, ker je mesto Rim iz provinc uvažalo vse, kar je potrebovalo za prehrano svojih prebivalcev. Pšenica iz Egipta je bila dostavljena na rimski trg in še cenejša od neapeljske. Zato so v tem času cvetela posestva v provincah, kjer so velike kmetije pripadale bogatim družinam. Obdelovali so jih sužnji. Po koncu velikih osvajalnih vojn je v provincah naraščalo tudi število veteranskih kmetij. Začelo je primanjkovati suženjske delovne sile. Veleposestniki so bili prisiljeni razdeliti svoja zemljišča in jih oddati v obdelavo svobodnim kmetom ali osvobojenim sužnjem. Ti so postal zakupniki ali *koloni*. Uveljavilo se je zakupništvo ali *kolonat*, ki je pripomogel k razpadu rimskega sužnjelastniškega sistema. Od Avgusta dalje so iz podeželskih naselij legionarskih veteranov začela rasti nova mesta, npr. Antun v Galiji, Torino v Italiji. V njih je za najnujnejšo infrastrukturo poskrbela država, zato se je začelo kopičiti vse več revnega prebivalstva, ki je iskalo delo v mestih. Ker je gospodarski razvoj imperija v 1. stol. n. št. cvetel, je ugodno vplival na zaposlovanje in število brezposelnih se je zmanjšalo. Ljudje so bili z novo vlado zadovoljni, saj jim je prinesla blaginjo in napredek. Ob koncu *principate* je začela rimska sužnjelastniška aristokratska družba razpadati in pojavili so se prvi zametki novega družbenega reda – fevdalizma. Vrh družbene lestvice so poleg vladarja predstavljali aristokrati, uradniki, oficirji, bogataši iz provinc in vitezi, ki so bogateli na račun uspešne trgovine, bančnih poslov in vojnega plena. Osnovni množici izkoriščanih, ki je postajala vedno bolj vezana na svoj poklic, so se poleg kolonov – zakupnikov priključili še delavci v manufakturah in obrtniki. Sužnjem je bilo vedno manj, vedno več pa tistih, ki so živeli na račun države in jo izkoriščali (Maškin, 1991).

Avgustova izjava o Rimu, da je našel mesto iz opeke in ga zapušča kot mesto iz marmorja, ni bila prav nič pretirana. Iz belega marmorja, ki so ga pridobivali v toskanskem kamnolomu Luna, je v Avgustovskem Rimu zraslo več svetišč, obnovili so sodno zgradbo – baziliko, razširili Cezarjev rimski trg – forum. Novi Avgustov forum je ležal onstran starega rimskega foruma in se z elementi rimskega gradbeništva navezoval na helenistične vplive. Zgradba senata in dokončano Cezarjevo gledališče sta zaokroževala največje gradbene mojstrovine Avgustovega časa. Mark Agripa, Avgustov prijatelj, je postal znan po ureditvi kopališč – *term*, gradnji pristanišča Ostia in mnogih vodnjakov in vodovodih, ki so izboljšali oskrbo Rima s pitno vodo. Avgustov mavzolej na Marsovem polju spominja na etruščanske grobnice. Velik obelisk, prinesen iz Egipta in postavljen v središče Marsovega polja, pa predstavlja vrhunec monumentalne umetnosti v Rimu. Rim je postal kulturno središče zahoda. Za njegovo privlačnost je s svojimi moralnimi prizadevanji poskrbel še cesar sam. Prepovedal je ločitve in spodbujal nataliteto. Družinam z več otroki je dajal posebne privilegije. Oživiljal je starorimski način življenja, uvedel staro nošo in obleke (Maškin, 1991).

Slika 3: Gaj Avgust Oktavijan, prvi rimski cesar v obdobju principate
(Vir: Gabba et al., 1999)

Po dolgem obdobju državljanskih vojn v 1. stoletju pr. n. št. si je cela italska družba začela prizadevati za mir in *Pax Romana* je postal moto, ki je združil različne plasti rimske družbe. Najbolj aktivni Oktavijanovi nasprotniki so bili v vojnah ubiti, tisti, ki so preživeli, pa so bili politično oslabljeni in demoralizirani. Nemiri in vojne so prispevali tudi k popularizaciji ideje o srečnih preteklih časih in preprostem življenju pobožnih prednikov. V skladu s temi težnjami se je obnašal tudi Oktavijan, ki je kmalu po vrnitvi v Rim leta 29 pr. n. št. začel obnavljati templje. V Rim se je vrnil kot edina oseba, ki je imela vojaško moč v celem cesarstvu in je lahko uredila politične razmere v državi. Vojaška moč seveda ni bila združljiva z urejenimi političnimi procesi, ki jih je želel spodbuditi, poleg tega pa mu je bila očitno zoprna tudi vloga vojaškega despota. Od te vloge so ga odvrčale predvsem usoda Julija Cezarja, močna želja po legitimnosti in ugledu ter spoštovanje do običajev prednikov. Po lastnih besedah je želel postati ustvarjalec najboljše možne civilne vlade (Maškin, 1991).

Svoj položaj je poskušal urediti tako, da je bil splošno sprejemljiv in da v njem ne bi bilo prostora za nasilno brezzakonje. Njegovi pragmatični ukrepi in rešitve niso zagotovili samo stabilnosti in kontinuitete, ampak so tudi spoštovali republikanske tvorbe in tradicije, kolikor je bilo mogoče. Strah med državljani je popustil, ko je Oktavijan ukazal masovno demobilizacijo vojakov, njihova upanja pa so še narasla, ko je organiziral redne volitve v konzule. Leta 29–28 pr. n. št. je skupaj s svojim vplivnim pomočnikom Markom Vipsanijem Agripo izvedel popis rimskega prebivalstva, prvega po letu 70 pr. n. št. V popis je spadal tudi vpis prebivalcev v *centurijske komicije*. Na volitvah je bil Oktavijan izvoljen za konzula in je v tej vlogi reformiral sestavo senata, v katerega so Cezar in triumvirji pripeljali svoje pristaše, v glavnem iz vrst vitezov in centurionov, tako da se je število senatorjev povzpelo na

tisoč. Iz senata je izključil vse, ki po svojem poreklu niso spadali v senatorske vrste, in s tem okrepil ugled senatorskega položaja. Seveda je pri tem izkoristil priložnost in iz senata izključil tudi Antonijeve pristaše. Na novem seznamu senatorjev je bilo njegovo ime na prvem mestu, od tod tudi njegov naslov *princeps senates* – prvak senata ali prvi med enakimi. V obdobju republike princepsi senata niso imeli nobenih posebnih pooblastil, razen da so v senatu lahko glasovali prvi in da so imeli zaradi svojega ugleda včasih pomemben vpliv na zunanjo in notranjo politiko, npr. Kvint Fabij Maksim, Scipion starejši in drugi. Oktavijanov naslov seveda ni pomenil samo prvega v senatu, ampak tudi prvega v državi, zato je takšna državna ureditev dobila naziv *principat*. 17. januarja 27 pr. n. št. je Oktavijan ponudil rimskemu senatu, da se odreče vsem svojim pooblastilom. Senat je njegov predlog zavrnil in mu namesto tega ponudil upravljanje Hispanije, Galije in Sirije, pri tem pa ni upošteval Egipta, ki je štel za Oktavijanovo osebno last. Pravica do upravljanja naj bi trajala deset let, ostali del cesarstva pa bi v tem času upravljal senat. Tri dni kasneje mu je senat poleg drugih časti podelil tudi častni naslov Avgust, ki pomeni vzvišeni (Maškin, 1991).

Ker je bila večina vojske nameščena v Avgustovih provincah, pooblastila senata iz leta 27 pr. n. št. niso bistveno vplivala na njegovo vojaško moč. Poleg tega je bil v vseh letih, ko je bil izvoljen za konzula – do leta 23 pr. n. št. – tudi najvišji civilni *magistrate*. To je pomenilo, da je bil kljub temu da je po njegovih lastnih besedah dal državo na razpolago rimskemu senatu in prebivalcem Rima – *rem publicam ex mea potestate in senates populi que Romani arbitrium transtuli*, še vedno izjemno močan. Zelo veliko mu je bilo do tega, da bi se približal kasti senatorjev, ker je ugotovil, da se brez njih ne da upravljati države. Njegova monopolizacija konzulskega položaja je razdražila del senatorjev, zato je leta 23 pr. n. št. uvedel nekaj sprememb. Umaknil se je s položaja konzula in ga ni nikoli več zasedel, razen v posebnih okoliščinah in z omejenimi pristojnostmi leta 5 pr. n. št. in ponovno leta 2 pr. n. št., in namesto tega dobil tribunska pooblastila – *tribunicia potestas*. Ker je kot Cezarjev posvojenec postal član patricijske družine in zato ni mogel postati ljudski tribun, mu je senat s tribunskimi pooblastili podelil vse pravice in privilegije ljudskega tribuna. Pooblastila so kasneje potrdili tudi komiciji. Avgust je imel že od leta 36 pr. n. št. nekaj tribunskih pooblastil, zdaj pa je dobil vsa in še nekaj dodatnih, na primer pravico do sklica senata po lastni presoji in prednost pri predstavitvah novih zadev na sejah senata. S tribunskimi pooblastili je lahko skliceval tudi ljudske skupščine in sodeloval pri njihovem delu (Maškin, 1991).

Ureditev iz leta 23 pr. n. št. je imela še eno prednost. Ker je bil ljudski tribun tradicionalno povezan z zaščito državljanov, je bilo malo verjetno, da bi Oktavijanova pridobitev te pristojnosti izzvala nasprotovanje opozicije. Pooblastila so mu izdali za eno leto in jih redno obnavljali, potem pa so mu jih podelili za večno. Ker so bila pooblastila letna in večna, so ostala odlično orodje za štetje let njegove vladavine in vladavin kasnejših cesarjev. Vladavine so se uradno začele z letom, ko

je cesar prvič dobil tribunska pooblastila. Takšna ureditev je vzpostavila tudi pravno podlago za avgustovo upravljanje podeljenih ozemelj. Senat mu je poleg tribunskih podelil tudi konzulska pooblastila – *imperium proconsulare*, ki so bila časovno omejena na deset let, vendar so se samodejno obnovila vsakič, ko so se iztekla. Prokonzulska pooblastila so veljala tudi v Italiji, v samem mestu Rimu in znotraj pomerija in so bila višja od pooblastil katerega koli magistrata. Avgustov položaj je bil edinstven in neprimerljiv s katerim koli položajem v državi. Avgust se kljub temu ni skliceval na pooblastila *Imperium proconsulare majus*, ampak je kot osnovo za svoj vodilni položaj v državi poudarjal tribunska pooblastila. Po letu 23 pr. n. št. se njegov položaj ni bistveno spremenil. Cesarju se ni zdelo potrebno, da bi zasedel položaje, ki so v obdobju republike imeli izredna pooblastila, na primer položaj diktatorja, doživljenjskega cenzorja ali trajnega konzula, čeprav so mu jih ponujali. Časti kljub temu ni manjkalo. Leta 19 pr. n. št. je dobil nekaj dodatnih konzulskih pravic in pristojnosti, da njegov *imperium* v nobenem primeru ni mogel biti manjši od konzulskega. Leta 12 pr. n. št. je po Lepidovi smrti postal *pontifex maximus* – vrhovni svečenik, leta 8 pr. n. št. pa so po njem imenovali osmi mesec rimskega koledarja, leta 2 pr. n. št. pa je dobil naslov *Pater patriae* – oče domovine, ki mu je bil še posebej všeč in je v državi pomenil približno tisto, kar je v družini pomenil *pater familias* – oče družine. Občasno je prevzel tudi posebne naloge, na primer nadzor nad oskrbo Rima z žitom in vodo, vzdrževanjem javnih stavb in zgradb, vključno s templji, regulacijo Tibere in gasilci in vzdrževanjem cest v Italiji. Pod Avgustom se je spremenil tudi pomen naslova *imperator*. V republiki se je naslov podeljeval vojskovodjem, ki so zmagali v pomembni bitki in je trajal od zmage do proslave triumfa. Zadnji doživljenjski naslov imperatorja je imel Sula. Avgust pa je vključil v svoje ime, s čimer je želel poudariti svojo posebno in osebno povezavo z vojsko. Naslov imperator je kmalu začel pomeniti vrhovno vojaško oblast (Maškin, 1991).

Avgust je na senat gledal kot na državno telo s pomembnimi funkcijami. Senat je sprejemal manj tujih delegacij kot prej, njegov ugled in avtoriteta pa so bili na videz nedotaknjeni. Njegovi člani so se imenovali na najvišje državne položaje, njegove odločitve pa so bile zavezujoče, četudi se niso imenovale zakoni. Kmalu je postal tudi vrhovno sodišče, na katerega razsodbe pritožbe niso bile mogoče. Upravljal je stare in umirjene province, uradno tudi državno blagajno in izbiral magistrata. Iz senata je formalno izviral tudi oblast cesarjev. Resnično moč je imel Avgust, ki je nadziral državne finance in članstvo v senatu, saj je bila od njega odvisna kariera vsakega senatorja. Avgust je senat cenil kot telo, ki je predstavljalo rimski duh in izročilo in je kot tako predstavljalo rimsko javno mnenje. Do senata je bil zato zelo pazljiv. Vnaprej je predvideval njegove reakcije, se spretno izogibal konfliktom in ga redno obveščal o svojih dejavnostih. Cesarski svet – *consilium principis*, ki je bil njegovo svetovalno telo, so sestavljali konzuli, nekaj magistratov in petnajst senatorjev, ki so jih vsakih šest mesecev izbirali z žrebom. Rimske skupščine – *comitia* so se sestajale tudi med Avgustovo vladavino in sprejemale zakone, ki jih je

predlagal Avgust – *leges luliae* ali drugi magistrati. Na volilnih skupščinah se je glasovalo samo za tiste kandidate, ki jih je skladno s svojo pravico do priporočanja – *ius commendationis* predlagal Avgust. Volilne skupščine so zato izgubile svoj politični pomen in so se kmalu po Avgustovi smrti leta 14 prenehale sestajati. Zakonodajne skupščine so se včasih sestale tudi kasneje, vendar niso imele skoraj nobenega vpliva na državno zakonodajo. Pod Avgustom so se obdržale vse magistrature in položaj konzula je bil še vedno cilj vseh senatorjev. Da bi zadovoljili častihlepje senatorjev, so od leta 5 pr. n. št. za vsako leto izvolili več konzulov in ne samo dva. Redna konzula – *consules ordinarii* sta zasedla svoja položaja 1. januarja in dala ime tekočemu letu. Za njima so se zvrstili še drugi pari konzulov – *consules suffecti*. Cenzura je izgubila svoj prejšnji pomen, ker je Avgust trikrat zapored kar sam opravil popis državljanov. Število pretorjev se je zmanjšalo na deset, pri čemer so se razširile njihove pristojnosti, njihova celotna dejavnost pa je bila odvisna od princepsa. Najtežja kazniva dejanja so obravnavale stalne sodniške komisije – *quaestiones perpetuae*, Avgust pa je po pooblastilih *imperium maius* obravnaval kazniva dejanja v Rimu in izrekal smrtne kazni. V nekaterih primerih so bile možne pritožbe, naslovljene na cesarja kot najvišjo sodno instance v državi. Do leta 5 pr. n. št. se je ustalila praksa, da je pretorje in konzule imenovala posebna komisija senatorjev in vitezov in da so njihovo izbiro avtomatsko potrdile centurijske skupščine. Senatorji svojih najpomembnejših funkcij niso opravljali v času, ko so bili na položajih magistratov, ampak takrat, ko so zasedli pomembne plačane civilne ali vojaške položaje, ali celo oboje, včasih tudi daleč od Rima. Iz vrst senatorjev so se izbirali prefekti Rima, ki so obstajali že v obdobju rimskega kraljestva, v republiki pa so jih ukinili. Glavna naloga prefekta je bila ohranjanje reda v Rimu. Med Avgustovo vladavino se prefekti niso imenovali redno, pod kasnejšimi cesarji pa so dosegli velik vpliv. Iz senatorskih vrst so se izbirali tudi guvernerji cesarskih provinc propretorskega ranga – *legatus pro praetore*. Senatorji seveda niso mogli zasedati vseh položajev v državni upravi ali zato, ker so bili preponosni, ali zato, ker jih je bilo premalo. Nekateri položaji so se jim zdeli ponižujoči in so jih zato prepuščali osvobodencem in celo sužnjem. Nekateri so prepustili vitezom – *equites*, ki so se kmalu razvili v pomembno državno institucijo, ker je Avgust menil, da mora biti članstvo v viteškem razredu dostopno vsem sposobnim in uglednim rimskim državljanom z uglednim poreklom. Cesarstvo je kmalu imelo množico vitezov, ki so sicer spadali v nižji družbeni razred, vendar so lahko upali na uspešno kariero. Vitez, ki je služboval kot nižji častnik – *militiae equestres*, je lahko postal cesarjev prokurist z različnimi zadolžitvami in nazadnje eden od vplivnih prefektov vojnega ladjevja, policije, gasilske službe, nabave žita, Egipta ali pretorijske straže. Takšne viteške kariere so postale običajne šele pod Klavdijem (vladal 41–54), čeprav je sistem zasnoval že Avgust, ki je na pomembne položaje imenoval tudi viteze in postavil temelje državnega upravnega aparata. Vitezi so imeli še eno pomembno vlogo. Ker se je senatorski stalež postopoma zmanjševal, ga je bilo treba dopolnjevati s pripadniki nižjih družbenih slojev, večinoma z vitezi. Glede na to, da viteški stan ni bil omejen samo na prebivalce Rima ali Italije, so se v senatu pojavili

tudi neitalski senatorji, v Avgustovem času predvsem iz zahodnih provinc. Stara rimska fraza – senat in rimsko ljudstvo – *senates populusque Romanus, SPQR*, se je ohranila, vendar je izgubila svoj smisel, ker se je njen del *Populusque Romanus* zdaj pravzaprav nanašal na cesarja. Rimsko ljudstvo je postal italsko ljudstvo, utelešeno v Avgustu. Da bi zmanjšal tveganje upora ljudstva v Rimu, je cesar brezplačno delil žito, priložnostno poklanjal denar – *congiaria* in prirejal različne zabave, prave moči pa ljudstvu ni dal. Po letu 5 pr. n. št. se je udeležba prebivalstva v javnem življenju omejila samo še na prisostvovanje na formalnih sejah skupščin, kjer so zgolj potrjevali drugje sprejete odločitve. Omejevanje je nazadnje privedlo do tega, da so razlike med prebivalci Italije in prebivalci provinc povsem izginile. Pod Avgustom se je kljub temu še vedno uporno poudarjala večvrednost Italije. Glavna Avgustova skrb je bila resnično Italija. Cesar je odpravil zakone iz obdobja *triumvirate* in vsi rimski državljani so dobili dostop do Avgustovega prizivnega sodišča. Prizivno sodišče kot najvišja sodna instanca je bilo ustanovljeno leta 30 pr. n. št. in je zamenjalo pravico do sklicevanja na ljudstvo iz rimske republike. Za cesarjevo fizično varnost so skrbele njegove pretorijske in mestne kohorte, njegovi uradniki so skrbeli za dovolj velike količine žita v Rimu, on sam pa je s pomočjo sodelavcev organiziral gradnjo monumentalnih stavb po italskih mestih, katerih impresivne ruševine so se ohranile. Njihova gradnja je nedvomno zmanjševala brezposelnost, predvsem med rimskim proletariatom, sicer pa gospodarstvo ni veliko vplivalo na Avgustove odločitve. Carinske tarife, na primer, niso bile uvedene zaradi zaščite domačega gospodarstva, ampak kot davek, ki se je stekal v cesarsko blagajno. V pogojih, ki jih je ustvaril, sta lepo cvetela trgovina in obrt, predvsem proizvodnja keramike – *terra sigillata*, in vina. Javne finance in denarništvu, ki sta bila pred tem v kaotičnem stanju, sta dobila trdno podlago, delno zaradi uvedbe novih davkov, delno pa zaradi stalnega subvencioniranja iz državne blagajne – *aerarium Saturni*, in avgustovega ogromnega zasebnega premoženja – *patrimonium Caesaris*. Pomembno vlogo za razcvet italskega gospodarstva so imele tudi novozgrajene ceste. Avgustov velik dosežek je bila ponovna vzpostavitev morale in združitev države. Občutek za odgovornost, predvsem v upravnih krogih, je poskušal ponovno vzbuditi z reafirmacijo italskih vrednot, na primer z zakoni proti prešuštvu, krepitvijo družinskih vezi in stimuliranjem rojevanja. Vero prednikov je poizkušal oživiti z gradnjo novih svetišč in oživljanjem starih kultov in obredov. Da bi v apatično rimsko družbo uvedel sveže ideje in energijo, je promoviral asimilacijo Italije. V senat so prišli elitni sloji iz italskih municipijev in Italija se je čvrsto povezala z Rimom. Da bi obdržal rasno čistost rimskih državljanov, je otežil osvobajanje sužnjev. Tistim, ki bi bili osvobojeni na nezakonit način, pa ni dal državljanskih pravic. Po letu 27 pr. n. št. so bile rimske province razdeljene na senatske in cesarske. Senat je upravljal stare umirjene province, Afriko, Betiko, Narbonsko Galijo, Azijo in Makedonijo. Njihovi guvernerji, katerih mandat je trajal praviloma eno leto in niso poveljevali vojski, so se izbirali z žrebom. Imenovali so se prokonzuli, čeprav so bivši konzuli upravljali samo Azijo in Afriko, ostale province pa bivši pretorji. Druge province, kot so Sirija, tri province v Galiji, severne pokrajine

Hispanije in druge, so bile cesarjeva provinca. Njihove guvernerje je imenoval cesar. Nobeden od njih ni imel naziva prokonzul, ker je imel prokonzulsko oblast – *imperium proconsulare* – sam Avgust. V večini cesarskih provinc je bila nastanjena vojska. Province, v katerih je bila nastanjena več kot ena legija, so upravljali bivši konzuli, province z eno legijo ali manj pa bivši pretorji. Oboji so se imenovali *legati Augusti pro praetor* – Avgustovi legati s pooblastili pretorja. Nekaj cesarskih provinc so upravljali tudi vitezi, običajno z naslovom prokuratorja, včasih tudi prefekta. Judeja je bila na začetku našega štetja viteška provinca pod upravo Poncija Pilata. Egipt se je obravnaval kot cesarjeva zasebna last in je zato imel poseben položaj. Poseben položaj je zato imel tudi prefekt Egipta, ki je bil vitez, a je kljub temu poveljeval legijam (Maškin, 1991).

Razdelile so se tudi državne finance. Poleg stare državne blagajne – *aerarium*, s katero je razpolagal senat, se je postopoma razvila posebna cesarska blagajna – *fiscus*, ki se je kasneje povsem ločila od erarija. V erarij so se stekali prihodki iz senatskih provinc, v fisk pa prihodki iz cesarskih provinc. Senatska blagajna je kovala bakren, cesarska pa srebrn in zlat denar. Erarij je bil v veliki meri odvisen od cesarja, ker ga je subvencioniral s prispevki iz svojih prihodkov. Province so plačevale davek, s katerim so se izplačevale plače vojakov, razne donacije cesarjevim prijateljem, vzdrževal dvor in plačevala javna dela. Občasni popisi prebivalstva, v katerih se je natančno popisalo premoženje provinc, so bili osnova za dva neposredna davka, davek na zemljišče – *tributum soli*, katerega so plačevali lastniki zemljišč v provincah, in davek na ostalo premoženje – *tributum capitis*, ki ni bil glavarina, razen v Egiptu in nekaj drugih manjših delih cesarstva. V cesarskih provincah je oba neposredna davka pobiral cesarjev prokurator iz viteškega reda, ki je bil večinoma neodvisen od guvernerja province. V senatorskih provincah so bili za finance zadolženi kvestorji, postopoma pa tudi prokuratorji. Posredne davke – *vectigalia* so še vedno pobirali *publicani*, katere so začeli mnogo strožje nadzirati, postopoma pa so tudi te zamenjali cesarski uslužbenci. Rimski cesarji so vojne veterane nagrajevali z naseljevanjem predvsem v veteranskih mestih v provincah. Da bi zmanjšali nevarnost zaradi njihove prisotnosti v Italiji, je enako ravnal tudi Avgust. V ta namen je v celem cesarstvu v samo nekaj desetletjih ustanovil več kot 120 novih naselij – kolonij, kar se do tedaj še ni zgodilo. Vsi prebivalci kolonij so bili rimski državljani. Mestne magistrature in način življenja so bili organizirani večinoma po rimskem vzoru. Nekatere kolonije so bile celo oproščene plačevanja neposrednih davkov, s čimer so se še bolj približale svojim italjskim vzorom. V municipijih so rimske državljanske pravice dobivali samo magistrati. V Afriki so po Hadrijanu te pravice ponekod dobivali samo člani lokalnega senata. Na ta način je rimsko državljanstvo postopoma dobila vsa lokalna aristokracija. Rimske oblike lokalne uprave so z lokalnimi statuti kasneje dobili tudi municipiji. Mestna središča, katerih prebivalci so bili popolnoma izključeni iz rimskega državljanstva, so se imenovala *civitates*. Imela so nekaj lokalne samouprave pod nadzorom guvernerja province. Na zahodu so mnogi *civitates* nazadnje dobili status municipija s prvobitnimi

italskimi magistraturami – *duoviri* in *aediles*, ki so tvorile kolegij – *quattuorviri*, in senat – *curia* ali *ordo*, ki je običajno štel sto članov. Ves zahodni del cesarstva je kmalu prišel pod upravo omenjenih treh vrst mestnih središč, brez katerih centralna oblast ni mogla uspešno delovati (Bratož, 2007).

Mestna središča so imela pomembno vlogo v širitvi rimskega gospodarskega in kulturnega vpliva, predvsem v zaostalih področjih cesarstva. Na vzhodu so takšna središča z enako vlogo in lastno kulturo in obliko uprave obstajala že prej. Avgustova politika ni bila do vseh provinc enaka. Zakupi za pobiranje davkov se s spremembami v davčnem sistemu se niso bili povsem spremenili, spremenila pa se je njihova vsebina. Poenostavil se je postopek za preučevanje obtožb za izsiljevanje, medtem ko je v novo ustanovljenih provincah še vedno potekalo surovo izkoriščanje lokalnega prebivalstva, ki je pogosto sprožilo upore. Province so v principatu kljub temu načelno živele bolje kot v Republici, ker so se guvernerji imenovali samo s soglasjem cesarja. Ker se je cesar imel za nekakšnega očeta in zaščitnika tudi provincijanskega prebivalstva, so slabi in nasilni guvernerji lahko pričakovali izgubo cesarjeve naklonjenosti, konec svoje kariere in celo kakšno težjo kazen (Bratož, 2007).

2.3 VOJSKA V ČASU AVGUSTA

Eden od temeljev Avgustove oblasti je bilo vrhovno poveljstvo rimske vojske. Vsi vojaki, ki so se bojevali pod Avgustom, niso bili demobilizirani hkrati. Demobilizirani so dobili zemljo, okoli 250.000 vojakov, ki so tvorili več kot polovico armade, pa je bilo prerazporejenih v province, ki so potrebovale vojaško zaščito. Ohranila se je tudi vojna mornarica, brez katere bi po Sredozemlju zagospodarili gusarji. 60 legij, ki jih je imelo cesarstvo v času bitke pri Akciju, se je zmanjšalo na 28. Vse legije so postale stalne formacije s svojimi številkami in imeni. Rimska vojska je postala stoječa in najemniška. Njeno jedro so tvorile legije rimskih državljanov, katerih služba je leta 63 pr. n. št. trajala 16 let in je bila leta 52 pr. n. št. podaljšana na 20 let. Po izteku vojaškega roka vsi vojaki niso dobili častnega odpusta od dolžnosti – *honestia missio*, ampak so jim služenje podaljšali za nedoločen čas. Glavni razlogi za podaljšanje so bile težave z rekrutiranjem novih vojakov, želja, da se v vojski zadržijo izkušeni in disciplinirani vojaki, in zahteva, da se odpuščenim vojakom izplača odpravnina v denarju ali zemlji. Načelo, da legije sestavljajo rimski državljani, se je ohranilo. Avgustovi legionarji so bili večinoma iz Italije in rimski državljani iz provinc. Ponekod, predvsem na vzhodu, se je to načelo včasih obšlo, tako da so vojaki iz provinc ob sprejemu v legijo dobili rimsko državljanstvo. Pod Avgustom so bili vsi rimski državljani kljub temu teoretično še vedno dolžni služiti v legijah, v praksi pa se je tudi kasneje načelno uporabljalo samo v obdobju kriz. Legije stoječe vojske niso bile nastanjene v Italiji, ampak tam, kjer se je vojskovalo, in tam, kjer je bil mogoč izbruh vojn, se pravi v Galiji, Hispaniji, Podonavju, Siriji,

Egiptu in Afriki, kjer so bila na mejah cesarstva naseljena bojevita ljudstva. Vojaki so živeli v stalni pripravljenosti v utrjenih, vendar začasnih taborih. V praksi se je mnogo taborov preoblikovalo v stalna prebivališča (Bratož, 2007).

Poveljevanje v vojski je ostalo nespremenjeno. Tradicijo in discipline so še naprej predstavljali *centurioni*, ki zaradi političnih razlogov niso bili stalno vezani na isto legijo in so jih pogosto premeščali. Tisti, ki so se posebej izkazali, so lahko računali na povišanje v viteški red in nadaljnje napredovanje. Vojni tribune so spadali k višjemu poveljniškemu osebju in so bili za to iz vrst senatorjev. Legija je bila podrejena cesarjevemu legatu s položajem pretorja – *legatus pro praetore*, ki je bil istočasno guverner province, ali posebnemu legatu – *legatus Augusti legionis* (Bratož, 2007).

Legati so na svojih položajih redko ostali več kot eno leto. Avgust je poleg legij, ki so bile nameščene izven Italije, ustanovil več vojaških enot, ki so skrbele za njegovo osebno varnost. Posebne enote – *cohors praetoria* – so spremljale tudi vse aktivne poveljnike vojaških enot. Avgusta je kot vrhovnega poveljnika vojske v Rimu čuvalo devet, kasneje pa deset kohort po 1000 vojakov. Njihovo službovanje je trajalo 16 let. Pretorijskim kohortam je poveljeval pretorijski prefekt – *praefectus praetorio*. V Rimu so bile tudi mestne kohorte, ki so upravljale nekakšno policijsko službo, in sedem kohort gasilcev. Cesarsko palačo so varovali oboroženi barbari, predvsem Germani, ki niso spadali v vojsko, ampak k cesarskemu dvoru (Bratož, 2007).

Poleg osnovnih vojaških enot so obstajale tudi pomožne enote – *auxilia*, v katerih so bili izključno vojaki iz provinc. Sestavljene so bile iz konjeniških in pehotnih polkov – *alae et cohorts* po 1000 ali 500 vojakov, katerim so poveljevali rimski častniki iz viteškega reda. Njihovi vojaki so po 25 letih službovanja postal rimski državljani. Rimsko cesarstvo je imelo tudi stalno vojno mornarico. Del je bil zasidran v Misenu v Neapeljskem zalivu v južni Italiji, drugi del pa v Raveni v Jadranskem morju. Posadke so sprva sestavljali sužnji, kasneje pa rimski državljani iz nižjih družbenih redov. Častniki so bili iz reda vitezov. Ladjevja ni bilo veliko, saj število veslačev, mornarjev in vojakov verjetno ni presegalo števila 10.000. Ladje so bile majhne in lahke ter so jih uporabljali predvsem za preganjanje in zasledovanje gusarjev. Službovanje v mornarici je trajalo 28 let. Vojska in vse dejavnosti v zvezi z njo so bile popolnoma izvzete iz pristojnosti senata, skupščin in magistratov. Z njo se je ukvarjal izključno cesar. Imenoval je legate, vojaške uprave v cesarskih provincah, poveljnike legij in pomožnih kohort ter tribune in prefekte, ki so poveljevali v konjenici. Vsi poveljniki so bili iz viteških ali senatorskih vrst. Avgust je imel izključno pravico premeščanja vojaških enot, določanja njihovih vojaških in civilnih nalog, med katere sta spadala na primer gradnja cest in mostov. Cesar je tudi izplačeval vojaške plače. Plača legionarja je bila za polovico manjša od plače pretorijskega gardista, vendar večja od plače pripadnika pomožnih enot. Cesar je tudi določal in izplačeval odpravnine vojnim veteranom. V ta namen je imel posebno vojaško

blagajno – *aerarium militare*, v katero je prispeval tudi veliko svojega lastnega denarja. V 175 letih po Avgustovi smrti je principat samo v drugi polovici leta doživel nekaj manjših sprememb. Leto 69, znano kot leto štirih cesarjev, je bilo za cesarstvo resno opozorilo, kaj se lahko zgodi, če nekaj premožnih posameznikov v odsotnosti cesarja doseže neomejeno moč. Cesar so očitno še kako potrebovali, zato so bili prebivalci pripravljene sprejeti tudi slabšega, četudi so si vedno želeli dobrega. Poleg tega izbiranje princepsov ni bilo več omejeno na Julijsko-Klavdijsko rodovino. Velik dosežek Flavijcev je bil, da so vojake in višje družbene razrede pripravili na to, da so poleg njih tudi drugi za cesarja primerni kandidati. Zase so pogosto obdržali konzulat in cenzuro, kar je njihovi družini, ki ni bila najbolj uglednega porekla, dvignilo ugled in dalo videz prave cesarske družine. K temu je veliko pripomoglo tudi poboženje Flavijcev, Tita in Vespazijana in izumrtje starih republiških družin, saj je do leta 69 večina njihovih potomcev umrla naravne smrti ali v cesarskih pregonih. Po Flavijcih je poreklo cesarja postalo povsem nepomembno. Domicijan in njegovi nasledniki svojega ugleda niso več dokazovali s posedovanjem konzulata, ampak so plemenitost družine poudarjali s poboževanjem njenih pokojnih članov. Trajan je pobožil svojo sestro, nečaka in očeta, Antonin Pij ženo itd. (Bratož, 2007).

Pod Flavijci in Antonini je principat začel dobivati podobo monarhije. V cesarskem naslovu se je začela omenjati prokonzulska oblast, ki se je je Avgust izogibal, v uradnih listinah pa se je začel naslavljati z *Dominus Noster* – naš gospodar. Spremembe dokazuje tudi razvoj državne zakonodaje. Cesar je imel od samega začetka principata pravico do sprejemanja zakonov, četudi pravica ni bila formalizirana z nobenim zakonom. V času Antonija Pia pa so pravni učbeniki že enoglasno trdili, da so vse cesarjeve odločitve obvezujoče. Na začetku so cesarji svoje zakone običajno izdajali kot sklepe senata, kmalu po letu 100 pa se zakonodajna skupščina ni več sestajala in senat se ni več trudil, da bi svoje dekrete zabil v pravni jezik, ampak je dobesedno ponovil govor, v katerem je cesar oznanil svojo odločitev. Po Hadrijanu magistrati niso več mogli s svojimi pravnimi razlagami spremeniti obstoječega prava, ker je *Večni Edikt* postal zakonik, ki ga je lahko spremenil samo cesar. Do leta 200 so učeni pravniki izgubili pravico, da izrekajo obvezujoče rzsodbe o spornih vprašanjih – *responsa prudentium*, ki so jo uživali od Avgustovega časa. Cesar je medtem vedno bolj izkoriščal svoja zakonodajna pooblastila in izdajal edikte, sodbe in uredbe s skupnim imenom cesarske konstitucije – *constitutions principum* (Bratož, 2007).

Cesar je takšne konstitucije običajno izrekal po posvetu s svojimi prijatelji – *amici Caesaris*, ki so sestavljali cesarski svet. Konstitucije so bile v vsakem primeru obvezujoče za vse, s čimer se je odprla pot za kasnejši dominat, ki se je začel leta 284. Cesarju Avgustu je bilo že na začetku povsem jasno, da bo nemogoče v nedogled prikrivati cesarjevo superiornost, ki je izhajala iz stalnega kopičenja moči. Avgustovo vladanje v zadnjih letih njegove vladavine se je zelo malo razlikovalo od Vespazijanovega vladanja ali vladanja tako imenovanih petih dobrih cesarjev. Tako

kot on so tudi drugi člani Julijsko-Klavdijske dinastije brez zadržkov poudarjali svojo dominacijo. Za njihovo vladavino je kljub temu značilno, da je imela predvsem civilni značaj. Med njimi so bili tudi sposobni vojskovodje, ki kljub temu niso bili vojni despoti, za kar je v veliki meri zaslužna stara republiška tradicija, po kateri je državnik lahko imel civilna in vojaška pooblastila. Takšno stanje se je začelo spreminjati med vladavino cesarja Hadrijana, ki je ločil civilno in vojaško sfero. V 3. stoletju se je kmalu pokazalo, kaj pomeni imeti *princepse*, katerih izkušnje so bile omejene samo na vojaško področje. S krepitvijo cesarjeve oblasti je začela usihati moč republiških institucij. Krepila se je moč cesarjevih uslužbencev, moč tradicionalnih mestnih magistratov pa je začela padati. Kvestura, pretura in konzulat, ki se je medtem skrčil na dvomesečno službovanje, so postal samo stopničke do pomembnih cesarskih položajev. Guvernerji cesarskih provinc in poveljniki legij so bili rimski senatorji, ki so bili istočasno tudi cesarski uslužbenci. V senatu, ki se je trudil za strpnost in obzirnost, je seveda gospodaril cesar. Slednjemu se ni bilo treba prav pogosto posvetovati s senatom in se je verjetno raje naslanjal na svoj cesarski svet, v katerem so bili od 2. stoletja stalno zastopani tudi vitezi. Flavijci in Antonini so se kljub temu do senata obnašali z dolžnim spoštovanjem. Priznavali so ga kot najvišjo instanco sodne oblasti, ki je uradno potrjevala rimske cesarje, in organ, ki je dajal razumne nasvete in informacije. Ker je bilo med člani senata vedno več senatorjev iz provinc, predvsem zahodnih, je bil senat do neke mere tudi slika cesarstva kot celote. Na novoustanovljenih državnih položajih je bilo vedno več vitezov, ki so tudi na že obstoječih položajih postopoma zamenjali osvobodjence (Bratož, 2007).

Rim je do 2. stoletja n. št. privlačil svobodno rojene prebivalce iz celega cesarstva. V njem je poleg njih živelo tudi veliko osvobodjencev. Priseljenci so se postopoma asimilirali in pokvarili italjski značaj mesta. Večina prebivalstva je bila siromašna. Izjeme so bili samo maloštevilni cesarski osvobodjenci. Nekaj podjetnih in sposobnih osvobodjencev se je povzpelo celo do viteškega položaja, njihovi potomci v naslednjih generacijah pa so postali celo člani senata. Veliki gradbeni programi Flavijcev in Antoninov niso samo popravili škode, ki so jo Rimu povzročili požari in rušenja, ampak so tudi zmanjšali nezaposlenost. Rim so pretvorili v veličastno mesto. Avgustov gradbeni program je bil obširen, vendar je bil osredotočen predvsem na popravilo in ponovno izgradnjo obstoječih objektov. Njegovi Julijevsko-Klavdijevski nasledniki so zgradili bolj malo, dokler ni velik požar omogočil Neronovih megalomanskih gradenj. Rim je prav pod Flavijci in Antonini dobil slavni kolosej, Trajanov forum, Panteon, Hadrijanov mavzolej, Antoninovo in Favstinino svetišče, Avreljev stolp in akvadukte, ki so mesto oskrbovali z vodo iz Kampanije (Bratož, 2007).

Italija je bila mnogo manj kozmopolitska in dovršena kot Rim. Življenjske razmere v njej so bile mnogo bolj surove. Še vedno je bila gospodarica cesarstva, vendar so se razlike med njo in provincami zmanjševale. Njen privilegirani položaj se je še

posebno zmanjšal s Hadrijanovimi reformami. Zelo nepriljubljena je bila na primer njegova odločitev, da v civilnih pravnih razsoja četverica konzularjev, kar je Italijo izenačilo z drugimi provincami, četudi so bili ti sodniki nujno potrebni. Med vladavino Marka Avrelija je tudi Italija postal tarča napadov barbarov. Nekaj let kasneje je bila pod Septimijem Severjem v njej prvič nameščena tudi ena legija (Bratož, 2007).

Upadal je tudi gospodarski pomen Italije. Na koncu Avgustove vladavine so italska vina, olje, marmor in keramika na galskem in germanskem tržišču vedno težje konkurirala lokalnim proizvodom. Proti koncu flavijskega obdobja je Italija že uvažala velike količine proizvodov ne samo iz Galije, ampak tudi iz Hispanije. Sredi 2. stoletja so količine hispanskih, galskih in afriških kmetijskih pridelkov v Ostiji in Rimu že presegle količine italskih. Cesarji so te trende poskušali zaustaviti. Vojska, ki je vzpostavila *rimski mir – pax Romana*, se je kljub širjenju meja cesarstva pod Klavdijem, Flavijci in Trajanom v primerjavi z Avgustovo zelo malo povečala. Pod Trajanom je nekaj časa imela 31 legij, pod Flavijci in Antonini pa običajno 28 legij, dokler se ni zaradi krize na mejah cesarstva pod Markom Avrelijem povečala na 30 legij. Brez povečanja plač, ki bi pritegnile več rekrutov, ustvarjanje kakšne večje vojske sploh ni bilo mogoče. To bi lahko bil tudi eden od razlogov, da sta Hadrijan in kasneje Komod opustila načrte za nadaljnja osvajanja (Bratož, 2007).

Vojska ni služila vzdrževanju nekakšne vojne diktature, ampak je predvsem branila meje cesarstva. Zaradi stalnega spreminjanja mest, na katerih so v državo vdirali sovražniki, je bil razpored legij drugačen kot v obdobju Julijcev in Klavdijcev. Pod Antoninom Pijem so imele province Panonija, Mezija in Dakija skupno deset legij, vzhodne province Azija, Sirija, Palestina in Egipt pa devet. Obe skupini provinc sta imeli tudi svoje vojno ladjevje. Od ostalih devet legij so bile tri v Britaniji in štiri v Porenju. Tacit v svojih Analih omenja, da je bilo na prelomu 1. in 2. stoletja število vojakov v pomožnih enotah približno enako številu legionarjev, vendar se je kmalu povečalo. Ker je bilo v vsaki legiji pri polni zasedbi približno 5.000 legionarjev, je cela vojska štela približno 150.000 legionarjev. Pomožne enote so pri polni zasedbi imele približno 245.000 vojakov. Cela armada je imela torej od 375.000 do 450.000 mož. Za vse večje število mož v pomožnih enotah sta bila predvsem dva razloga – vojaški in finančni. Pomožne enote so štele samo po 500 mož in so bile zato mnogo bolj mobilne. V njih so tudi spodbujali negovanje njihovih tradicionalnih vojaških veščin. Vojaki so se bili poleg tega pripravljene vojskovati za manjšo plačo kot legionarji. Tudi višja plača legionarjev je bila za rekrute vedno manj privlačna. V zgodnjem cesarstvu so se legije zlahka dopolnjevale z rekruti, rojenimi v Italiji in južni Galiji. V prvi polovici 2. stoletja so se dopolnjevale z rekruti iz provinc, po Trajanu pa v glavnem z rekruti iz obmejnih provinc. Mladenci iz notranosti cesarstva, ki so odraščali v dolgem obdobju stalnega miru, na vojaško službo niso več gledali kot na naravni del svojega življenja. Bolj privlačne so postale službe v gospodarstvu, ki so postale tudi bolje plačane od službovanja na mejah cesarstva.

Vojska je zato postajala vse manj rimska in centralistična ter vse bolj barbarska, kar se je v drugi polovici 5. stoletja izkazalo za pogubno (Bratož, 2007).

3 DIOKLECijan

Gaius Aurelius Valerius Diocletianus je rojen kot Diokles – ime izhaja iz grške mitologije – najverjetneje leta 236/237, poleg teh letnic pa se kot letnice njegovega rojstva pojavljajo tudi letnice 225, 239, 243, 245 ter 246. Zgodovinarji ocenjujejo, da je rojen nekje v okolici antičnega mesta *Martia Iulia Valeria Salona Felix*, torej današnjega Solina. Zaradi gradnje palače, iz katere je nastal današnji Split, se predvideva, da je pokrajina Dalmacija njegov rodni kraj. Tega ne moremo trditi zagotovo, ker je Dioklecijanov sovladar Maksimilijan svojo palačo, v katero je odšel po njegovi abdikaciji, napravil na Siciliji, čeprav je rojen v Sirmiumu. Ocenjuje se, da je bil nizkega rodu, sin nekega pisarja ali uradnika. Mnogi cerkveni rokopisi ga povezujejo s številnimi krščanskimi mučeniki, ki so bili menda njegovi sorodniki, papež Kajo, škof Gabinij in sveta Suzana, pa tudi njegova žena Priska in hči Valerija, ki sta bili kristjanki. Navaja se tudi, da so bili kristjani zaslužni za to, da je zasedel prestol. Iz vsega, kar je zapisano, je pravzaprav čudno, da je proti koncu življenja preko nekaterih edikatov odprl lov na kristjane. Šušnjar opisuje Dioklesa kot redkobesednega človeka visoke postave in modrih oči. Njegova dobra osebna lastnost je bila, da je bil kot nek miselni vladar, na nek način mistični intelektualec, uravnotežen v svojih dejanjih, odločen v namerah, pristaš stoične filozofije. S svojim osebnim primerom je negoval staro rimsko moralo ter vrline. Na poznejših novcih s koncem njegove vladavine se vidi star bolehen človek – ki je bolehal od revme. Dioklecijan je bil zelo pobožen. Bil je metodičen vojskovodja, ki je zahteval zmago in ne slavo. Izbral je vojaški poklic. V tem času je bilo cesarstvo v neprestanem iskanju nabornikov. Novačenju nabornikov se je lahko s plačilom določenega zneska izognilo, zato so se bogatejši vedno pogosteje odločali za to. Od vplačanega denarja so potem rekrutirali barbarske vojščake, kar se je kasneje pokazalo kot pogubno za cesarstvo, ker so se barbari naučili rimskih metod vojskovanja. Najbrž je Dioklecijan v vojaško službo vstopil za časa cesarja Galiena, ter je najbrž služboval v eni od konjeniških enot. V tem času so bili konjeniki iz rimske province Dalmacije na dobrem glasu v cesarstvu. Med rimskimi postroji se navajajo Cohors I Delmatarum Milliaria, Cohors II Delmatarum, Cohors III Delmatarum Milliaria Equita Civium Romanorum, Cohors IV Delmatarum, Ala I Milliaria Delmatarum ter Ala II Milliaria Delmatarum. Nekatere od teh legij so novačile na področju Dalmacije, npr. VII Claudia Pia Fidelis, XI Claudia Pia Fidelis, IV Flavia, XX Valeria Victrix. Obstaja zgodba o tem, kako je izvedel, da bo postal cesar, dokler je bil še mladi častnik. V tem času je služil na Rajni, na področju današnjega Tongresa v Belgiji. Vojaki so bili nameščeni po zasebnih hišah, kjer so dobili hrano in posteljo, vojaki pa so gostitelju za to plačali določeno vsoto. Za domačina sta Dioklecijan in Maksimilijan dobila krčmarico z imenom Drijada (Drijade so gozdne vile, ki lahko vplivajo na usodo

človeka). Po obedu, ki jima ga je pripravila Drijada, je Dioklecijan plačal točno tolikšen znesek, kot ga je zahtevala. Odvrnila mu je, da mu ne bi roka odpadla, če bi dal kakšen novčič več (Ostrogorsky, 1961). Dioklecijan pa je rekel, da bo širšega srca, ko postane cesar. Nato pa mu je Drijada odvrnila, naj se ne šali z usodo, ker bo v resnici postal imperator, ampak šele ko ubije usodnega vepra. To je Dioklecijan vzel zelo zares in je od takrat stalno hodil v lov na vepre, kar je bilo v teh časih izjemno nevarno. Dioklecijan je imel izreden vojaški talent, ki ga je prepoznal cesar Aurelijana in tako je postal general – *magister militum*. S cesarjem je sodeloval v pohodih na Palmiro in Egipt, kjer se je bori proti pobeglemu Firmi. Med vladavino Proba je postal vojaški poveljnik province Moesia, Probov naslednik. To ga je postavilo za poveljnika carske konjeniške telesne garde – *comes domesticorum equitum*, 283. leta pa je postal konzul. Ko je leta 283, po povratku iz uspešne vojne s Perziji, v njegov šotor udarila strela, je bil hudo ranjen. Naslednika sta bila njegova sinova, Numerijan na vzhodu in Karin na zahodu. Diokles je pod Numerijanom zadržal svoj položaj poveljnika cesarjeve konjeniške telesne garde. V tem času je imel cesar v spremljavi pravo vojsko, ki je bila sestavljena iz dveh konjeniških legij, vsaka je štela po 5000 vojakov, ter 9 kohort pehote od po 500 vojakov. Poveljnik te vojske je bil Diokles. Ob tej spremljavi je imel cesar poleg še Pretorijance, katerih poveljnik je bil Numerijanov tast, prefekt Arij Flavij Aper. S postavitvijo Aperja na ta položaj se je Diokles spomnil Drijadine prerokbe, saj Aper v latinščini pomeni veper. Leta 284 je Numerijan pripravljal pohod na Perzije, vendar pa v je vojski izbruhnila nekakšna epidemija zato je bil izdan ukaz, naj se vrne. Numerijan je najbrž v strahu, da bi zbolel, ukazal svojemu spremstvu pretorijancem, naj se ločijo od glavnine in se pospešeno premaknejo proti Kalcedonu – današnji četrti v Istanbulu. Nekega jutra so našli cesarja ubitega v njegovem šotoru. Ostali generali vojske Orienta so takoj obtožili Aperja, ker je bil on odgovoren za varnost cesarja, in so ga takoj vklenili. Cela Numerijanova smrt je bila ovita v tančico skrivnosti, ter v vsem tem morda tudi Dioklesove roke niso ostale čiste, ker bi se s takšno potezo pravzaprav rešil konkurence v borbi za prestol, v kar bi se lahko Aper prav gotovo lahko sprevrgel. Dne 17. septembra leta 284 je bil Diokles razglašen za imperatorja, potem je prevzel ime Dioklecijan. Šušnjar navaja Dioklecijanov pozdravni govor vojski, ki je bila zbrana na njegovem ustoličenju v Nikomediji (Ostrogorsky, 1961):

»Pozdravljeni bojevniki! Za srečo našega imperija, ki je nesmrten in nepremagljiv, kolikor nas vojaška preteklost spominja, bomo služili z mečem in kopjem, vse dokler ne nastane večni mir, ko bodo vrata boga Marsa in Janusa zaprta in ko bodo meči zarjaveli, ter ko bodo plugi sejali. Dokler tega ne dosežemo, Jupiter bog, Mars in Belona ter naš Mitrás, naredite, da naša kopja in naši meči nikdar ne zgrešijo cilja.«

Po tem govoru je Dioklecijan pred celo vojsko privedel Aperja ter ga ubil z mečem z besedami: *»Končno sem ubil usodnega vepra.«* Nato pa je cela vojska zapela staro vojaško pesem *Sonce se na Orijentu rojeva*.

»Tiho ob zori izgleda puščava,
Sijaj sonca se prikaže,
Zrak v meglici okrog rastlinja,
Pesem naša je zadnja oaza.
Neskončnost puščave nam lomi telesa,
Skozi pesek zgublja se steza,
Najbrž je usoda tako hotela,
Da nam je duša občutljiva kot vaza.
Gremo na Orijent, biser v lasti Rima,
Zaradi katerega je davno s Parti kreg,
Skozi neskončno puščavo hitimo k njim!
Na krilih pesmi se sonce na Orientu rodi!

Po tem glasbeno-scenskem nastopu je Dioklecijan začel izpolnjevati svoje legije. Karinu to ni bilo všeč, saj bi moral po Numerijanovi smrti naziv cesarja pripasti njemu, čeprav je bil zelo osovražen med vojsko ter tudi med senatorji. 285. leta je požgal rimsko kurijo, ker je bil senat na strani Julijana Panonca kot proticesarja Karinu. Po zmagi nad Julijanom je Karin preko Istre in Panonije z vojsko nadaljeval pohod proti vzhodu. Dne 1. aprila leta 285 sta si vojski vzhoda in zahoda stali nasproti ob izlivu Morave v Donavo, skupaj pribl. okrog 100.000 vojakov, s tem da je bila Karinova vojska nekaj številčnejša. V tej bitki so ob Dioklecijanu sodelovali Maksimilijan in Konstantin Klor – bodoči tetrah, oče Konstantina velikega, ter general Aristobul. Na začetku bitke je uspel Karin razširiti svojo vojsko na krila z vzhoda, toda bitka je bila neodločena do trenutka, ko so vse trobente utihnile in vojske so prekinile z borbo. Pred vojsko zahoda so izstopili generali Julij Asklepiodot in Afranij Hanibalijan ter so se obrnili k Dioklecijanu: »Pozdravljamo te, imperator, tiran je mrtev.« Očitno je Karina ubil eden od njegovih lastnih vojakov, ki mu je cesar prevzel ženo. Zadovoljni Dioklecijan je izdal ukaz, naj se celi vojski vzhoda in zahoda podeli ena plača in pol. V Rim so poslali delegacijo v Rim, da bi lahko dobil potrditev od senata. To se je zgodilo; v avgustu leta 285 je prispel v Rim ter obnovil kurijo, kjer so sestankovali senatorji. 1. septembra 285 leta je postavil Maksimilijana za svojega sovladarja na zahodu, zadržal pa je naslov *senior augustus*. Tako se je začela diarhija Dioklecijana in Maksimilijana (Ostrogorsky, 1961).

3.1 DOMINAT

Dominat ali pozno rimsko cesarstvo je bilo despotsko zadnje obdobje rimskega cesarstva, ki je sledilo principatu. Začelo se je po krizi tretjega stoletja 235–284 in končalo s propadom Vzhodnega rimskega cesarstva leta 476. V vzhodni polovici cesarstva, predvsem po Justinijanu I. – vladal je 527–565 leta – se je dominat razvil v avtokratski absolutizem. Izraz dominat izhaja iz latinske besede dominus, ki pomeni gospod ali gospodar. Naslov dominus so prvotno uporabljali sužnji za naslavljanje svojih lastnikov oziroma gospodarjev. Za naslavljanje cesarjev so ga začeli nedosledno uporabljati v Julijsko-Klavdijski dinastiji, dosledno pa za cesarja Dioklecijana, ki je vladal med leti 284–305, prvega vladarja v zgodnjem dominatu. V principatu se ustava rimske republike nikoli ni uradno ukinila in je kot taka pomenila fasado, za katero so se skrivali rimski cesarji. V principatu so cesarji na splošno posnemali Avgusta, ki je v eni osebi združil več civilnih in vojaških položajev in svojo avtokratsko oblast spretno skrival za ustanovami stare rimske republike, tako da je ohranil rimski senat in par konzulov, ki so jih vsako leto zamenjali. Takšen način vladanja se je končal po krizi tretjega stoletja med vladavino cesarja Dioklecijana (Ostrogorsky, 1961).

Dioklecijan je ukinil videz republike in uvedel sistem štirih monarhov, imenovan tetrahija. Oblast v cesarstvu sta si delila dva socesarja – *avgusta* in dva njima podrejena mlajša cesarja – *cezarja* (Ostrogorsky, 1961).

Slika 4: Dioklecijan

(Vir: Gabba et al., 1999)

Dioklecijan, njegovi kolegi avgusti in njihovi nasledniki so začeli javno razkazovati svojo cesarsko moč. Opustili so skromen naziv princeps in uvedli čaščenje po zgledu mogotcev v Starem Egiptu in Perziji. Namesto toge – *toga praetexta*, ki so jo nosili cesarji v principatu, so začeli nositi z zlatom in dragulji okrašena oblačila in obutev. Živeli so v razkošnih palačah, kakršna je bila ogromna Dioklecijanova palača v Splitu, in se obdali z dvorjani, ki so dobili visoko zveneče častne naslove in najvišje državne položaje. Mnogo položajev in naslovov, ki so bili sprva povezani z dvorom in so pomenili zaupno povezavo s cesarjem, na primer komornik in konjušnik, je dobilo veliko moč. Naslova senator in konzul sta izgubila še zadnje ostanke politične moči, ki sta jo imela v principatu, in postala zgolj častna naslova (Ostrogorsky, 1961).

Da bi preprečili upore in nasprotovanje oblasti, ki so se dogajale med krizo tretjega stoletja, so cesarji poskušali doseči nekakšno božansko legitimnost, značilno za vzhodne monarhije. Naslov dominus, ki je odražal cesarjev božanski položaj (*divus*) in ga je sprva podeljeval senat pokojnim cesarjem za njihove izjemne zasluge, se je začel uporabljati za še živeče cesarje in postal njihova izključna pravica (Ostrogorsky, 1961).

Cesarji so uvedli nove protokole, na primer poklekanje pred cesarjem in poljubljanje roba njegovih oblačil – *proskinesis*, ki sta bila značilna za perzijske vladarje. Po Konstantinovem prestopu v krščanstvo leta 312 in Teodozijevem uzakonjenju krščanstva kot državne vere leta 380 se je cesarjeva božanskost neposredno povezala s krščansko cerkvijo. Po letu 476 je simbiotska povezava med cesarsko krono v Konstantinoplu in pravoslavno cerkvijo privedla do značilne srednjeveške bizantinske države (Ostrogorsky, 1961).

3.2 DIOKLECIJAN IN TETRARIJA

Prehod rimskega cesarstva iz celovitega imperija na Zahodno in Vzhodno rimsko cesarstvo je bil postopen. Dioklecijan je julija 285 porazil svojega tekmeca Karina in za krajši čas postal izključni vladar cesarstva (Ostrogorsky, 1961).

Dioklecijan je spoznal, da tako obsežnemu cesarstvu ne more učinkovito vladati en sam cesar in se soočiti z napadalci na dveh frontah. Cesarstvo je razdelil na dve polovici. Meja med njima je potekala malo vzhodno od Italije. Vladala sta jima enakopravna cesarja avgusta. Dioklecijan je postal avgust na vzhodu, avgust na zahodu pa je postal njegov dolgoletni prijatelj Maksimilijan. Z delitvijo je naredil tisto, kar je kasneje postalo Zahodno in Vzhodno rimsko cesarstvo (Ostrogorsky, 1961).

Leta 293 sta oba avgusta dobila mlajša sovladarja z naslovom cesar, ki sta jima pomagala pri upravnih zadevah in jima zagotovila nasledstvo. Dioklecijanov cesar je postal Galerij, Maksimilijanov pa Konstancij Klor. Nastala je oblika vladavine, ki jo sodobni zgodovinarji imenujejo *tetrarhija* – iz grškega – vladavina štirih. Po dolgem obdobju krvavih spopadov za vrhovno oblast v cesarstvu se je končno izoblikoval sistem, ki je omogočal miren prehod cesarske oblasti na njegovega naslednika; v obeh polovicah je cesar nasledil svojega avgusta in nato izbral novega cesarja. 1. maja 305 sta Dioklecijan in Maksimilijan odstopila v korist svojih cesarjev. Nova cesarja je imenoval Galerij. Zase je izbral svojega nečaka Maksimina, za Konstancija Klora pa Flavija Valerija Severja. Takšna organizacija je pod Dioklecijanom in Maksimilijanom in še nekaj časa za njima dobro delovala, ker so bila notranja trenja v tem obdobju manj pereča, poleg tega pa je med prvimi tetrarhi vladala nekakšna uglašenost. Po umiku Dioklecijana in Maksimilijana je uglašenost začela usihati, dokler ni povsem izginila (Ostrogorsky, 1961).

Po začetnem obdobju verske strpnosti je Dioklecijan kot vnet pogan postal zaskrbljen zaradi vedno večjega števila kristjanov. Začel jih je preganjati s takšno vneto, kakršne po Neronu cesarstvo ni poznalo. Njegova vladavina je bila eno najhujših obdobj preganjanja kristjanov v zgodovini (Ostrogorsky, 1961).

Slika 5: Tetrarhi, porfiri kip, ukraden iz bizantinske palače med četrto križarsko vojno leta 1204 (zakladnica sv. Marka, Benetke)

(Vir: Gabba et al., 1999)

Formirane so 4 prefekture.

- ORIENT – Dioklecijan v Nikomediji
- ILIRIK – Galerij v Sirmiumu
- ITALIJA – Maksimilijan v Mediolanumu
- GALIJA – Konstancij v Augusti Treverorumu

Prefekture so se delile na dieceze; teh je 12.

- ORIENTIS
- PONTICA
- ASIANA
- THRACIA
- MOESIA
- PANNONIARUM
- BRITANNIARUM
- GALLIARUM
- VIENNENSIS
- HISPANIARUM
- ITALICIANA
- AFRICA

Dieceze so se delile na province – Dioklecijan je iz predhodnih 57 naredil 101 provinco. Sovražniki Rima niso bili posebno navdušeni nad novimi cesarji. Na Donavi ponovno napadajo Sarmati, Karpi, Kvadi, Jutungi, Goti. Preko Rena prodirajo Franci, Saksonci in Alemani, ki jih je Konstancij uspešno porazil pri Lingonosu 294. leta. Na vzhodu se pojavi prava nevarnost. Od leta 293 ima Perzija novega kralja – Narseja. Ambiciozni kralj še istega leta napade Mezopotamijo in Sirijo ter zavzame Hatro in še nekatere rimske garnizone. Dioklecijan nad Perzije pošlje veliko vojsko. Konzul Kasij je poveljnik 5 legij v obrambi Sirije. V tem času Galerij s 6 legijami prodira proti Palmiri, Dioklecijan pa s 4 legijami prodira prav tako proti Palmiri, toda po drugi poti. Rimljani želijo ujeti Perzijce v zanko. Galerij pride v kontakt s Perziji pri Palmiri še pred prihodom Dioklecijana ter mora zaradi njihove premoči ukazati premik nazaj proti mestu. Rimljani utrpijo udare perzijskih katafraktov, v tem pa se nepričakovano na Naserjevem desnem boku pojavi Dioklecijan. Perzijci so ujeti med dve vojski, vendar dobijo nepričakovanega zaveznika, peščeno neurje, ter se uspešno umaknejo pred napredujočimi Rimljani. Leta 293 umre Karauzij, nasledil ga Alekto. Konstancij to takoj izkoristi in odvzame Alektu posestva v Galiji – provinco Batavijo in luko Gesioracum, ter prične priprave za invazijo na Britanijo leta 296. V tem času pa se Dioklecijan pripravlja na čistko v Egiptu, kjer se je dvignila vstaja večinoma krščanskega življa. 1. septembra leta 295 odide v Egipt s 70.000 vojaki, razdeljenimi na 4 taktične grupe:

- Dioklecijan – 25.000 vojakov,
- Galerij – 20.000 vojakov,
- Konzul Tusco – 10.000 vojakov,
- Konzul Anulio – 15.000 vojakov.

Egiptovska kampanja traja vse do pomladi leta 298, ko je zavzeta Aleksandrija. Dioklecijan je izdal ukaz *occupatio bellica*, s čimer je prebivalstvo prepustil na milost legionarjem. Kri je tekla v potokih, saj so legionarji ubijali vse, kar se je premikalo. Ulice so bile polne krvi, na enem od trgov se je Dioklecijanov konj spotaknil in padel v kri skupaj z jezdecem. Pobožni Dioklecijan je to dojel kot opozorilo bogov ter je ukazal, naj nehajo s klanjem. V zahvalo so meščani Aleksandrije ta trg poimenovali Hypos Diocletianos ter plemenitemu konju postavili spomenik. V času te kampanje v letih 296–297 leta so Perzijci ponovno napadli Mezopotamijo, Dioklecijan je poslal Galerija z njegovo taktično grupo proti Siriji z opozorilom, naj v defenzivi počaka njega ter glavnino vojske in naj se nikakor ne zaplete s Perzijci. Galerij, ki je bil željan slave, ni ubogal, padel je v zasedo v bližini Carrhae – na istem mestu, kjer je bil ranjen Kras leta 53 pr. n. št. Komaj je uspel rešiti živo glavo ter 10.000 vojakov skupaj z ranjenci. Dioklecijan, ki je bil neizmerno jezen nanj zaradi te neposlušnosti, mu je ukazal, naj se vrne v Ilirik ter ustvari novo vojsko za boj proti Perzijcem. Na zahodu leta 296 Konstancij skupaj z generalom Asklepiodotom napada Britanijo, porazi Alekta in ponovno vrne to področje cesarstvu, kjer so legije, ki so sodelovale v Britaniji z uzurpatorji, zdesetkane. Maksimilijan je v letih 296–297 premagal generala Julijana in Kvinkegecijane ter umiril Mauretanijo. Cesarstvo se je zdaj lahko obrnilo k Narseju, ki je po Galerijevem porazu zavzel rimsko Mezopotamijo. Galerij je iskal priložnost, da bi se odkupil Dioklecijanu in mu razložil plan napada z naznanilom, da je to njegova poslednja vojna, če zmaga ali ne. V primeru uničenja rimske vojske ukaže generalu Liciniju prevzem poveljstva vojske Orienta. Dioklecijan preko Circesija krene proti Singari in Tigrisu s 7 legijami lahke konjenice, 3 legijami katafraktov ter 10 pehotnimi legijami in artilerijo – Dioklecijanova kolona je bila daljša od 20 milj. Galerij krene 20 dni pred Dioklecijanom z dvema legijama katafraktov in 4 legijami lahke konjenice ter poizkuša prečkati Tigris severno od Bezabde, ter tako ostati neopažen od Perzijcev. Dioklecijan vpade v Mezopotamijo in vodi manjše bitke s perzijskim generalom Barbaborsusom in Arhapetesom, ki ga mamita vse globlje proti Tigrisu, kjer ga nameravata uničiti skupaj z Narzesovo vojsko. Narzes je tedaj bival v taboru poleg Tigrisa in niti slutil ni, da ga opazujejo rimski izvidniki. Galerij je uspel neopažen prečkati Tigris in je naletel na kraljev tabor. Tam razdeli svojo vojsko na dva dela. Sam je vodil legije VII Claudia, XI Claudia in V Macedonica, Maksimin Daza aa Legije IV Flavia, XIII Gemina in I Italica. Rimljani napadajo perzijski tabor, takoj ko pade noč. Številne bakle jim osvetlujejo pot. Perzijci so presenečeni, tabor je zavzet, ujetih je 3000 ljudi, veliko konjev in orožja. Narsej se komaj reši, ranjen z mečem v rame. Zmagovalna rimska vojska se sestane v srcu Mezopotamije, osvojen je Ktezifont – perzijska prestolnica, vsi perzijski garnizoni med Evfratom in Tigrisom se predajo. Leta 298 je podpisan

mir v Nisibisu, s katerim so Perzijci zapustili vsa okupirana ozemlja severno od Tigrisa, meja dveh držav pa gre preko črte jezero Van Bezabda–Tigris–Niniva–Singara–Duro Europhus–Evfrat. Dioklecijan pošlje pismo Narseju: *»Kralju Kraljev, pošiljam vam pozdrave in želim vam hitro okrevanje od ran, ki so vam jih zadali moji legionarji, ki si zaslužijo kazen, ker so bili tako arogantni, da so dvignili meč na božansko bitje. No, upam da ste videli tako kot jaz, da je sreča nestalna, hirovita ter da se njeni udarci ne morejo predvideti. Zato vam priporočam, da predno ponovno napadete Rimski imperij, preberete tole sporočilo.«* (Ostrogorsky, 1961).

Po vseh zmagah avgustov in cesarjev so leta 302 pripravili ogromen triumf v Rimu. Šlo je za enega najkrajših tovrstnih dogodkov – trajal je samo tri mesece – ter obenem zadnji, ki ga je rimski cesar pripravil v Rimu. Dioklecijan je bil vse bolj bolan. Istočasno je Galerij vse odločneje zahteval, da postane avgust, ker je menil, da je prišel njegov čas. Bolezen je namreč Dioklecijanu preprečevala opravljanje državniških poslov. Tako je prišel čas, da abdicira skupaj z Maksimilijanom (Ostrogorsky, 1961).

Eboraku v Britaniji je takoj po njegovi smrti za avgusta proglasila njegovega sina Konstantina. Avgusta leta 360 je Galerij na položaj avgusta povišal tudi Severja, uporniki v Rimu pa so kot svojega kandidata podprli Maksimilijanovega sina Maksencija in ga 28. oktobra 306 imenovali za avgusta. Njegovo imenovanje je podprla tudi pretorijska straža. Cesarstvo je imelo kar pet vladarjev naenkrat, štiri avguste – Galerija, Konstantina, Severa in Maksencija – ter enega cesarja – Maksimina.

Leta 307 se je na položaj avgusta ob Maksenciju vrnil še Maksimijan in cesarstvo je dobilo še šestega vladarja. Galerij in Sever sta se odpravila na vojni pohod v Italijo. Sever je bil 16. septembra 307 leta ubit, preživela avgusta v Italiji pa sta se uspela povezati s Konstantinom, tako da se je slednji poročil z Maksimijanovo hčerko in Maksencijevo setro Fausto. Konec leta 307 je imelo cesarstvo štiri avguste – Maksimijana, Galerija, Konstantina in Maksencija – ter enega samega cesarja.

Leta 311 je Galerij uradno prenehal preganjati kristjane, leta 313 pa je Konstantin s tako imenovanim Milanskim ediktom dokončno legaliziral krščanstvo. Konstantin je leta 324 porazil svojega svaka Licinija in pod svojo oblastjo ponovno združil oba dela cesarstva. Vladal je do svoje smrti 22. maja 337. Po njegovi smrti se je cesarstvo ponovno razdelilo, tokrat med njegove tri še žive sinove. Zahodni del sta dobila najstarejši in najmlajši sin Konstantin II. in Konstans. Vzhodni del cesarstva s Konstantinopolom je dobil srednji sin Konstancij II. (Ostrogorsky, 1961).

Konstantin II. je leta 340 padel v spopadu z bratom Konstansom. Konstans je kasneje padel v spopadu z vojsko, ki je 18. januarja 350 za avgusta razglasila uzurpatorja Magnencija. Magnenciju je v Rimu sprva nasprotoval samorazglašeni

avgust in Konstansov bratranec Nepotijan, dokler ga niso skupaj z njegovo materjo Evtopijo umorili. Konstansova sestrična Konstancija je nato prepričala Vetrijana, naj se razglasi za cesarja kot Magnencijev nasprotnik. Vetrijan je vladal samo od 1. marca do 25. decembra 350, potem pa ga je zakoniti avgust Konstancij prisilil k odstopu. Uzurpator Magnencij je na zahodu vladal do leta 353. Po porazu v spopadu s Konstancijem je naredil samomor in Konstancij je ostal edini vladar. (Ostrogorsky, 1961).

Konstanciju so se ponovno uprli leta 360. Leta 355 je za svojega cesarja na zahodu imenoval polbratranca Julijana. V naslednjih petih letih je Julijan večkrat premagal germanska plemena, ki so vdirla v cesarstvo, med njimi tudi Alemane, in umiril rimsko mejo na Renu. Pohodi zmagovitih galskih legij so se ustavili, zato jih je Konstancij nameraval premestiti na vzhod in okrepiti enote, ki so neuspešno napadale Šapurja II. Perzijskega. Galske legije so se ukazu uprle in svojega poveljnika Julijana razglasile za avgusta. Oba avgusta sta se začela pripravljati na državljansko vojno, ki jo je preprečila nenadna Konstancijeva smrt 3. novembra 361 (Ostrogorsky, 1961).

3.3 DIOKLECijan IN DIARHIJA

S skupnim nastopom na prestol Dioklecijan in Maksimijan delita cesarstvo proti odgovornosti. Maksimijan prevzame zahod, Dioklecijan vzhod. Problemi se pojavljajo z vseh strani, oba jih rešujeta. V Galiji izbruhne upor kmetov in siromašnih sužnjev. Upornike so imenovali Bagaudi. Maksimijan je bil prisiljen v pravo vojno proti Bagaudom, ki je trajala vse do leta 286. Na Donavi napadajo Germani in so hitro premagani. Leta 286 Dioklecijan odganja Perzijce, v Britaniji pa se pojavi uzurpator Karauzij, ki so ga bili prisiljeni zaradi težav, v katerih se je znašlo cesarstvo, vsaj za kratek čas priznati kot vladarja Britanije. Istega leta so v Galijo vdrle horde Burgundov in Alemanov, preko Donave so napadli Sarmati, katerih ženske so se borile skupaj z moškimi, ter Kvadi in Jutungi. Očitno je bila situacija v Galiji zelo resna, saj je Dioklecijan pisal Maksimijanu, da mora Ren ostati rimski. Do konca leta so odbili napade, toda problemi so se pojavili v spodnjem Egiptu, kjer se je pojavil novi uzurpator Ahilej, ki ga je podpiral general Domicija Domicijana, v zgornjem Egiptu pa so se upirali Blemejci. V Afriki so napadali Kvikvegecijani in Mauri. General Julijan se je razglasil za avgusta v Kartagini. Dva avgusta sta kot gasilca, ki ne uspeta pogasiti niti enega požara, ko se pojavi že drugi. Leto 287 je leto novih težav za cesarstvo. Ren je bil ponovno v plamenih, a na vzhodu. Perzijci so izkoriščali rimsko preobremenjenost na drugih frontah ter rušili nekatere rimske utrdbe. Zmaga je v obeh primerih na koncu pripadla Rimu in napadalci so bili poraženi. Leta 287 je Dioklecijan za svojo rezidenco na vzhodu izbral Nikomedijo ter začel graditi cesarsko palačo, hipodrom, hrame ipd. Maksimijan je vladal v Mediolanumu – na področju današnjega Milana. Dioklecijan se je razglasil za

reinkarnacijo Jupitra na zemlji, Maksimijana pa za reinkarnacijo Herkula, Jupitrovega sina. Legije v spremstvu avgusta so tedaj dobile častne nazive *lovienses*, torej *Herculienses*. Leta 288 odbijejo napade Saracenov, ki stalno pritiskajo na karavansko pot Circesij–Palmira–Emesa–Tripoli. Leta 289 pritiskajo Sarmati preko Donave, vendar so poraženi od Konstancija Klora pri Durosturi na Donavi. Barbari v tem napadu formirajo mlin, s katerim poizkušajo čim globlje prodreti v rimski teritorij ter nato na krilih poskušajo zaseči Rimljane ter jih prisiliti v borbo, ki prehaja v nered, kjer se barbari bolje znajdejo. Na vzhodu Galerij ponovno odbija Perzijce in jih potisne preko Evfrata. Leta 290 je Dioklecijan vodil pohod na Blemejce v zgornjem Egiptu skupaj z Galerijem ter zmagal. Na povratku v Sirmij je v Siriji porazil Saracene, ki so jahali na kamelah in konjih. Sicer so jahalci na kamelah predstavljali problem nasprotni konjenici, ker konji ne prenašajo vonja kamel, zato se proti kamelam koristijo pehotne enote, ki pomagajo kot pomoč odklopljeni konjenici katafrakti z vpadi kamelam na boke in hrbet. Med leti 290–294 je z nekaj premori Dioklecijan bival v Sirmiju, kjer je pripravljaval reforme, ki jih bo začel uveljavljati leta 293 (Ostrogorsky, 1961).

Leta 291 se pojavi nova nevarnost za cesarstvo. Goti vdirajo preko Donave, toda rimska vojska je navdihnjena z novimi avgusti, morala je na višku in v nekaj bitkah so Goti poraženi in odgnani proti Nassiusu. Tu se jih je zbralo okrog 100.000. Rimljani so tudi zbirali vojsko, predvsem konjenico. Poraz v tej bitki bi lahko pokvaril vse, kar je bilo do tedaj storjenega. Ob Dioklecijanu sta Galerij in Konstancij Klor. Goti so številčnejši v pehoti, z borbenostjo pa premagujejo Rimljane. Na levem krilu napada Konstancij z lahko dalmatinsko konjenico. Nanj Goti pošljejo svojo težko konjenico, ki udari Dalmatince v bok. Potlej Dioklecijan ukaže napad svoji pehoti, Galerij pa z katafrakti legije *tertia diocletiana*, *cataphractorum* prihaja na prostor, ki ga je zapustila gotska konjenica ter loči gotsko pehoto od konjenice. Rimska pehota tedaj uporablja novo orožje, svinčene kroglice, privezane na usnjene trakove. Bojevniki s tem orožjem se kličejo *martiobarbuli*. Kamor udarijo svinčene kroglice, pa čeprav preko oklepa, pokajo kosti. Konjeniška legija V macedonica napade gotsko vojsko. Lahka sirijska konjenica legije II *iovienses* zapira obroč okrog Gotov. Šele pol dneva pozneje se Konstancij uspe spojiti s Sirijci. Rimske izgube so velike, toda Goti so doživeli katastrofo – več kot 50.000 jih je obležalo pri Nassiusu. Senat podeli Dioklecijanu naziv *Goticus Maximus*. Tega istega leta se Dioklecijan odloči zgraditi največje terme v celotnem cesarstvu v Rimu. Gradili so jih v letih 298–306. Leta 292 pošlje Konstancija v preventivni pohod na Sarmate, kjer rimska vojska pride vse do Dona. Dioklecijanu postane jasno, da je cesarstvo preveliko za 2 avgusta, ter ugotavlja, da ga ne moreta braniti sama, zato 1. avgusta ali septembra 293 leta vpelje tetrahijo. Vse to je Dioklecijan zelo dobro premislil (Ostrogorsky, 1961).

3.4 DIOKLECIJANOVE REFORME

Dioklecijan se ves čas svoje vladavine naslanja na svojo vojsko, ki pod njegovim direktnim poveljstvom v 20 letih ni doživela poraza. Tudi vsaka vojna cesarstva se je končala z zmago Rimljanov. Dioklecijan je izpostavljala *fides militum* – vojaško vrednost, *virtus militum* – vojaško vrlino – in *concordia militum* – vojaško sloglo. Namesto zaščitniške straže pretorijcev je uvedel kot zaščitno enoto *kandidate* – *protectores scholae palatinae* – *milites palatini*. Od tod naziv paladini za najboljše kraljevske viteze v srednjem veku. V 4. stoletju se govori o 12 kohortah *scholae*, in to 7 na vzhodu ter 5 na zahodu, vsaka s po 500 ljudmi. Za obrambo meje so skrbeli slabo okretni *limitaneiki*, ki so morali zadržati sovražnika do prihoda glavne cesarske vojske *comitatenses* – šlo je za udarne skupine, povečini konjenice. Za njihovo hitrejše premikanje so bile zgrajene *strata diocletiana*. Vojska je od Avgustovih 350.000 pod Dioklecijanom zrasla na 550.000 vojakov, število legij pa se je povečalo s 30 pod Trajanom na 60. Hkrati pa se je število legionarjev po legiji zmanjšalo s 5500 na 1500–3500 zaradi boljše okretnosti (Ostrogorsky, 1961).

Prejšnji davki niso zagotovili dovolj sredstev, zato pa je Dioklecijan spremenil davčni sistem po sistemu *capitatio* – določil je obvezo vsakega meščana k plačilu davka po glavi – *caput iugatio*, lugum – zaprega vola, luger = 2.518 m², davek na obdelovalno zemljo, plačali so ga vsi lastniki zemljišč. Zaradi padca vrednosti denarja se je davek, imenovan *annona* ali *annona militaris*, plačeval v naravi. Meščansko prebivalstvo brez zemlje je plačalo davek v denarju – *capitatio plebeia* – *tributum capitis*. S tem je najbolj obremenil revne staleže. Leta 286 je bil izdan kovani denar *aureus* – od funta zlata oziroma 327,45 gramov je skovanih 60 aureusov. Nekaj let pozneje je bil izdan bivši Neronov srebrnik, sedaj pod nazivom *argenteus*, težak 3,41 gramov srebra. Leta 293 ali 294 je uvedel uvaja bronasti novčič, prevlečen s srebrom – *follis* ter bronasti novčič *antoninianus*. Razmerja vrednosti denarja so bila sledeča:

- aureus – 24 argenteusov,
- argenteus – 5 follisev,
- follis – 5 antoninianusov.

Vrednost denarja se ni uspela obdržati vse do Konstantinovih reform. Rimski pravnik Ulpianus je govoril: »*Princeps legibus solutus*,« kar pomeni: »Cesarjeva beseda je zakon.« Zakonodajna oblast se je v času Dioklecijana zasnova na sledečih cesarskih konstitucijah:

- *edictum* – splošne pravne obveze za meščane in oblast,
- *decreta* – ustno cesarjevo mišljenje ali rešitev primera,
- *rescripta* – pismeno cesarjevo mnenje, ki se je izvajalo na dva načina:
 - *epistula* – pismena rešitev ali
 - *a libelus* – pismena pripomba na prošnjo ali pritožbo stranke (*subscriptio*).

Dioklecijan se je osebno koristil z reskripti. V njegovem času so prenehali uporabljati mandat – napotila cesarskim uslužbencem, po katerih so potem tolmačili zakone. Ocenjuje se, da je Dioklecijan izdal več cesarskih konstitucij kot kateri koli rimski cesar – več kot 2000. V pravnem sistemu Dioklecijana je nova samo forma, vsebina je ista. Kodifikacijo cesarskih konstitucij sta za Dioklecijana opravila dva velika pravnik tistega časa, oba s poreklom z Orienta, in sicer Gregorianus, ki je izdal *Codex Gregorianus* leta 291, ter Hermogenianus – *Codex Hermogenianus*, izdan leta 295 kot dodatek predhodnemu Codexu Gregorianusu. Eden pomembnejših Dioklecijanovih dosežkov je bil Edikt o cenah – Nikomedija leta 301, v katerem je točno predpisal cene vsakega proizvoda ter delovne sile ter predvidel smrtno kazen tako za prodajalca kot za kupca z obrazložitvijo: »Naj nihče ne oceni te odločitve za surovo, ker je vsakomur dana možnost, da se ne kaznuje, če se drži zmernosti.« V realnosti se ta edikt ni mogel uresničiti, ker cena nekega proizvoda ni mogla biti enaka na bogatem vzhodu kot na revnem zahodu. Navajamo nekaj cen proizvodov ter vrednosti dela.

Čevlji: 60–150 dinarjev

Vino: 8–70 dinarjev

Kokoš: 60 dinarjev

Sir: 20 dinarjev

Maslo: 70 dinarjev

Govedina: funt in 8 dinarjev

Svinjina: funt in 20 dinarjev

Morska riba: funt in 70 dinarjev

Poljedelska dela: 25 dinarjev plus hrana

Tesar, mizar: 50 dinarjev

Klesar: 60 dinarjev

Klepar: 75 dinarjev

Kovač, pek: 50 dinarjev

Ladjedelništvo: 50 dinarjev

Učitelj na otroka: 50 do 200 dinarjev

Odvetnik: 250 dinarjev po tožbi

Striženje, britje: 2 dinarja

Dioklecijan je bil znan po tem, da je bil eden od največjih preganjalcev kristjanov. V začetku ni bilo tako, celo njegova žena Priska in njegova hči Valerija sta bili kristjanki. Dioklecijan je imel pomisleke glede pregona kristjanov – nekoč je v pogovoru z Galerijem obžaloval decimiranje *legio tertia thebais* zaradi močnega krščanskega vpliva znotraj te enote, čeprav je bila ta legija ena najboljših Dioklecijanovih enot. Toda Galerij ga je stalno spominjal, in to ne brez razloga, da so kristjani notranji sovražnik cesarstva. Če vemo, da se je Dioklecijan razglasil za Gospodarja in Boga, kristjani pa niso priznali nobenega boga razen svojega, nam je

jasno, zakaj je bil zaplet s kristjani tako velik. Kristjani so se obnašali precej nedomoljubno in so zahtevali priznanje od cesarja, da so oni edina prava religija (Teodozij pred njegovo smrtjo 395. leta razglasi vse ostale religije za poganske). V vsakem primeru je krščanstvo dodobra izpodrivalo cesarsko avtoriteto. Zato cesar izda prvi *edikt proti kristjanom* 23. ali 24. februarja leta 303. Pozneje je bilo izdanih še nekaj ediktov, od katerih je na 4. april 304 vezana smrt solinskih mučenikov – Domnusa, Anastasiusa. Poleg teh je Dioklecijan povezan tudi z usmrtitvijo kiparjev, kristjanov, ki so zavrnilo izdelavo poganskih kipov na Fruški gori leta 306, pa tudi z usmrtitvijo štirih cesarskih gardistov, ki se niso hoteli odreči krščanstvu. Treba je opozoriti tudi na panonskega konjeniškega centuriona Georgija, ki je bil tedaj tudi ubit – sv. Jurij. Morda je največja ironija v vsem tem dejstvo, da je bil največji preganjalec kristjanov, Galerij, prvi cesar, ki je neposredno pred svojo smrtjo 30. aprila 311 izdal razglas o svobodi krščanskega verovanja (Ostrogorsky, 1961).

Dioklecijan je veliko gradil. Poleg že prej opisanih term s površino 380 x 370 metrov je z njim povezana obnova Kurija, po tem ko ga je Karin požgal, obnova akvadukta v Rimu, izgradnja slavoloka *Arcus Novus*, spomenik tetrahom, obnova amfiteatra v Veroni, številne gradnje v njegovi prestolnici Nikomediji, obnova Palmire, številne ceste, imenovane *Strata Diocletiana*, obnova teatra v Saloni, Dioklecijanova palača pri Saloni itd. (Ostrogorsky, 1961).

3.5 SOCIALNO-EKONOMSKA POLITIKA

Vojne, reforme ter povečevanje števila starešin so bila draga dejanja, inflacija pa je zmanjšala državne prihodke. Anona, ki jo je uvedel Septimij Sever, se je pokazala za zelo nepopolno, zato jo je Dioklecijan reformiral ter skozi sistem, imenovan *iugatio-capitato*, od takrat se je davek na zemljišče, ki so ga so v naturi plačevali lastniki zemljišč, odredil z ocenitvijo fiskalnih enot na osnovi velikosti in kakovosti zemlje, vrste vzgajanih proizvodov, števila naseljenih ljudi in živine ter količine opreme. Fiskalna ocena vsakega dela imetja, na osnovi *iuga* in *capita* (izmenljiva termina, katerih uporaba je variirala v različnih regijah ter periodah) je kar iskalo uvedbo cenusa, podobnega tistemu, ki so ga včasih uporabljali v Egiptu. Vsako leto je vlada določala znesek davka po fiskalni enoti, vsakih 15 let, začeniši od 312. leta, so bili davki preverjeni. Ta komplicirani sistem ni potekal uniformno v vsaki regiji. Kljub temu je bila posledica boljši proračun izvora, s katerim je cesarstvo razpolagalo, kot tudi določen napredek v fiskalni pravičnosti, s čimer so velike zahteve, ki jih je postavljala oblast, postale znosne. Poleg tega je Dioklecijan želel reorganizirati kovanje denarja ter zajezi inflacijo. Zato so kovali izboljšani srebrni denar ter njegovo vrednost vezali na vrednost zlata. Kljub temu se je konec 3. stoletja inflacija kar dodobra razmahnila, tako da je Dioklecijan razvil svoj *edikt o cenah* (*Edictum de pretiis rerum venalium*), s katerim je določil najvišje cene blaga, živil ter storitev – predpisana prekoračitev je pomenila smrtno kazen. Ostal je brez

pomembnejših posledic in se je slabo upošteval, toda določila ukaza so zelo zanimiva z ekonomskega stališča (Gabba et al., 1999).

Dioklecijanove reforme so prikazale glavne odlike poznorimske družbe. To je bila družba, v kateri so vse dele, ki so lahko koristni za državo, definirali zakoni, ki so določali status, s tem pa tudi odgovornost. Lastniki mlinov v Rimu so bili odgovorni za dostavo moke, ki se je delila siromašnim, in niso mogli pustiti v nasledstvo niti enega dela kapitala iz svoje delavnice (Gabba et al., 1999).

Nekaj drugih kolegijev je ta uredba omejila: lastnike ladij, zadolžene za oskrbo Rima, trgovce z žitom v Ostiji, osebe, zadolžene za podelitev olivnega olja in svinjine siromašnim, nadzornike javnih kopalnic in druge. Obrtnikom, ki so oskrbovali državne tovarne, v katerih se je proizvodila obleka za carski dvor in vojsko, konjeniška oprema in orožje, je bilo prepovedano menjati mesto bivanja in zaposlitev, dodeljena pa jim je bila tudi proizvodna kvota. Dioklecijan je zgradil nekaj takšnih tovarn, nekatere v svoji prestolnici Nikomediji, nekatere pa v mestih, ki so bila blizu tistim skupinam, katerih potrebe so zadovoljevali. Zakoni, ki so prinesli te obveze, so se nanašali samo na tiste kolegije, ki so oskrbovali vojsko in prestolnico oziroma prestolnice po ustanovitvi Konstantinopolisa. Da pa bi te kolegije identificirali, pridobili za državo ter obdržali v tem poslu, so cesarji že od Klavdija naprej ponujali posebne privilegije in kontrolo. Dioklecijan je medtem kar znatno povečal obremenitev teh obvez. Dioklecijan je prav tako zamenjal upravne oblasti v Egiptu po modelu, kakršnega lahko najdemo tudi v ostalih mestih, tako da je najvažnejšemu mestu v neki regiji prepustil tudi skrb za to celo oblast. Tako je tudi poslednja provinca izenačena z ostalimi (Gabba et al., 1999).

Carska uprava je poleg tega od članov municipalnega senata pričakovala predvsem zvesto služenje, predvsem pri pobiranju davkov ter pri naborništvo vojakov, lokalni policijski službi, organiziranju nastanitve za vojsko ter pri izgradnji cest. Kot je bilo v navadi, so imeli določeno količino zemlje, ki je služila kot garancija za opravljanje nalog in zadolžitev v upravi ter kot pogoj, da lahko kandidirajo za senatorje, če se je senat tako odločil. To ni bilo nikdar predpisano s kakšnim zakonom, vendar je do Dioklecijanovega časa cesar imel na razpolago korpus dolgo ustanovljenih običajev in številnih cesarskih odločb, ki so mu enako dobro služile. Lokalna elita je tako za cesarja opravljala dolžnosti, ki so bile obvezne in ki so bile prenosljive s kolena na koleno, npr. čolnarji s Tibere (Gabba et al., 1999).

Še dve skupini sta bili na isti način povezani s svojimi poklici: vojaki in kmetje. Sinovi vojakov so bili prisiljeni nadaljevati poklic svojih očetov. Zakon, ki je to predpisoval, je veljal vsaj do leta 313. Naravna tendenca kmetov – najemjemalcev (coloni), da obnovijo zakup nad zemljo, ki so jo obdelovali, pred njimi morda njihovi očetje in dedje, je bila potrjena s cesarskimi določili – do te mere, da je leta 312 Konstantin Veliki izjavil, da so najemniki na njegovem sardinijskem imetju stopljeni s parcelami,

ki jih obdelujejo. To je najzgodnejša oblika govora o sistemu, znanem kot kolonat. Ta sistem je hitro ušel iz okvirjev carskih imetij, saj so določene kategorije najemnikov povezane tudi s privatnimi posestvi. Cesarji so si želeli zagotoviti prihodke od davkov ter v ta namen tudi stabilno količino delovne sile na kmetih (Gabba et al., 1999).

Cesarstvo, kakršno se kaže v obilni zakonodaji iz časa od Dioklecijana pa do globokega 5. stoletja, imenujemo vojaška diktatura, pa tudi kot svojevrstni totalitarni zapor, v katerem je vsak prebivalec imel svoje lastne okove in celico. To je bila namera cesarjev. Po njihovem mnenju je bil tak sistem potreben, da bi se popravile slabosti, ki so se pokazale v tretjem stoletju. Princip nasledskih obveznosti poleg vsega niti ni bil tako nenavaden in izpostavljen naravnim tendencam ekonomije ter prakse, ki se je razvila v zgodnejših, lažjih časih. Kljub temu se Dioklecijanove namere niso mogle realizirati v popolnosti zaradi omejitve pri upravnih učinkovitosti (Gabba et al., 1999).

3.6 ODNOS DO KRŠČANSTVA

Po začetnem obdobju indiferentnosti do kristjanov je Dioklecijan svojo vladavino leta 303 končal z začetkom najhujšega pregona proti kristjanom. K temu ga je nagovoril njegov cesar Galerij, na vzhodu je trajal še celo vrsto let tako pod Galerijem kot Avgustom ter drugimi cesarji. Tako kot v zgodnjih pregonih je iniciativa potekala od samega središča vlade. Nekateri cesarji, enako besni na kristjane kot tudi njihovi navadni meščani, so šteli za svojo dolžnost vzdrževati harmonijo s svojimi bogovi, *pax deorum*, ki je edina omogočala napredek cesarstva. Iz tega naslova sta Decij in Valerijan v petdesetih letih 3. stoletja surovo obračunavala s kristjani, zahtevajoč, da svoje odstopanje od krščanstva dokažejo s tem, da se žrtvujejo v lokalnih hramih, ter so tako direktno posegali po cerkvenem imetju in duhovništvu, da bi ga uničili. Veliko kristjanov je raje izbralo smrt kot ponižanje, toda kljub temu se je večina kristjanov pokorila ali pa so se skrivali. Medtem pa je Decij samo nekaj mesecev po tem, ko je naznanil pregon kristjanov, umrl (leta 251), krvava faza Valerijanovih napadov pa je prav tako trajala samo nekaj mesecev (259–260). Njegov sin Galijen je izdal dekret, s katerim je oznanil versko toleranco. Aurelijana so celo pozvali, naj arbitra v eni od antiohijskih cerkva, pri nekem notranjem sporu. Krščanstvo je tako postalo odprta in ustanovljena religija, ki je zahvaljujoč moči svojega boga, vsaj tako se je zdelo, tako pogosto manifestirala pri čudežnih delih, ter obstala zato, ker so spreobrnjeni lahko na novo zaživel v skupnosti (Gabba et al., 1999).

Stare obtožbe za kanibalizem in incest, ki so vznemirjale apologete v 2. stoletju, niso več bile omembe vredne. Krščanstvo si je pridobilo določeno stopnjo ugleda, tudi vernike iz višjih slojev ter darove v obliki zemljišč in denarja. Do konca 3. stol.

so bili kristjani v večini v nekaterih manjših mestih in oblasteh na vzhodu, pa tudi v Italiji, Galiji in Afriki okrog Kartagine. V cesarstvu, ki je štelo 60 milijonov ljudi, jih je bilo jih je morda okrog 5 milijonov (Gabba et al., 1999).

Občasni sestanki, vezani na sporna vprašanja, so privabili desetine škofov, čeprav so ravno ta običaj v velikih pregonih kristjanov želeli zatreti. Napredek religije, ki ni mogla sprejeti verske osnove tetrahije, katere posamezni člani so se obnašali provokativno, kot pri dogodku v Nikomediji, kjer so nasproti Dioklecijanove palače zgradili cerkev, je dokončno izzvala Galerijev fanatizem (Gabba et al., 1999).

V letih 303 in 304 je bilo izdanih kar nekaj dekretov, od katerih je bil vsak še strožji, s katerimi se je ukazalo uničevanje cerkva, plenitve svetih knjig, zapiranje svečnikov ter smrtno kazen za vse, ki bodo odbili žrtvovanje rimskim bogovom (Gabba et al., 1999).

Na vzhodu, kjer je bil Galerijev vpliv na ostarelega Dioklecijana vse večji, je bil pregon še posebno nasilen, posebno še v Egiptu, Palestini ter v podonavskih državah. V Italiji se je Maksimilijan, čeprav je bil na začetku razjarjen, kar hitro umiril. V Galiji je Konstancij enostavno uničil kar nekaj cerkva, vendar dlje od tega ni šel. Krščanstvo se ni moglo več izkoreniniti, ker niti prebivalstvo cesarstva niti nekateri funkcionarji niso mogli gojiti slepega sovraštva do kristjanov, ki je bilo prepoznano že v preteklosti (Gabba et al., 1999).

4 RIMSKA VOJSKA

Rimska vojska je ime za urejeno množico vojakov in drugih vojaških enot, ki so v času antičnega Rima služile rimski republiki in pozneje rimskemu imperiju. Vojska je na višku moči imperija zasedala večino ozemlja okoli Sredozemskega morja, vključno s provincama Britanijo in Malo Azijo. Rimska vojska je bila najbolj organizirana vojska svojega časa. Skozi čas se je podoba in taktika rimske vojske spreminjala. Lahko oborožene nabornike obdobja republike so v 1. stoletju zamenjali značilni vojaki v *lorici segmentati*, visoko dovršenem segmentiranem oklepu. Po 3. stoletju se je začela rimska vojska korenito spreminjati, napadi številnih barbarskih ljudstev v obdobju velikega preseljevanja ljudstev so prisilila rimsko državo, da se je v celoti osredotočila na razvijanje vojske. Rimljani so od vpadajočih ljudstev prevzeli koristno opremo, ki jih je ščitila pred vplivi podnebja, začeli so nositi hlače in volnene kape, orožje pa so prilagodili hitrejšemu in bolj dinamičnemu boju z nomadskimi ljudstvi. Po propadu zahodnega rimskega imperija so rimsko vojaško tradicijo nadaljevali v vojski vzhodnega rimskega imperija (Keegan, 2005).

Glavnino rimske vojske je sestavljala pehota, katere posamezniki so bili imenovani legionarji, ki so bili razporejeni po legijah. Popolna legija je štela 6000 vojakov in je bila razdeljena na 10 *kohort*, ki so bile razdeljene na 3 *maniple*. Vsak manipel je bil razdeljen na 2 *centuriji* (stotniji), poveljnik centurije pa se je imenoval *centurion* (stotnik). Ime je dobil po tem, da je poveljeval 100 možem (centum = latinsko sto). V legiji je bilo okoli 4500 vojakov (3000 težko oboroženih, 1200 lahko oboroženih ter 300 konjenikov), ostali so bili predvsem stražarji ter spremstvo (Keegan, 2005).

Legiji je poveljevalo 6 vojaških tribunov, ki so bili voljeni, v času cesarstva pa jih je imenoval cesar. Odgovorni so bili direktno Rimu, zato so lahko hitro in učinkovito ubogali ukaze. Ko so legije nadzorovale meje, so poveljevali častniki, imenovani »poveljniki bojišča« (Keegan, 2005).

4.1 LEGIONARJI

Legionarji so bili oblečeni v kratko togo, oklep, sandale, čelado (večinoma s perjanico). Oboroženi pa so bili z bodalom, mečem, kopjem, sulico in ščitom, torbo, sekuro in loncem. Njihova oprema je tehtala okoli 30–45 kg. Na začetku so vojsko sestavljali rimski državljani, stari med 17 in 60 let, ki so služili obvezni vojaški rok. Kmalu pa je začela država vpoklicane vojake plačevati in vojska je postala poklicna. V času cesarstva je bilo za vojaške potrebe v vsakem trenutku pod orožjem 300.000 mož. Cesar Avgust je legionarje ob upokojitvi nagrajeval z denarjem ali obdelovalno zemljo. Tudi za hrano je skrbel cesar in mnogi legionarji so v vojski jedli precej bolje

(in predvsem obilneje) kot doma. S širjenjem meja cesarstva so velik (s časom vedno večji) del legij, še posebno konjenice, predstavljali barbari, prebivalci zajetih držav. Legionarji so prisegli zvestobo poveljniku in bili podrejeni strogi disciplini. Za vsak prekršek so bili kaznovani z udarci, za večje prekrške pa s tekom skozi šibe. Najhujša kazen pa je bila *decimiranje* vojakov. Tudi v obdobjih miru legionarji niso bili prepuščeni brezdelju. Urili so se v bojevanju in hodili na vojaške vaje. Opravljali so dela kopačev, drvarjev, tesarjev, gradili so ceste, mostove in druge zgradbe. Postavili so večino rimskih cest, ki so bile zgrajene tako dobro, da mnoge stojijo še danes. Ko se je rimska vojska utaborila, so legionarji postavili utrjen tabor. Če so na istem mestu ostali dlje, so tabor ogradili s kamnitim obzidjem. Okoli obzidja so skopali jarek. Pogosto so okrog teh legijskih taborov pozneje nastala majhna naselja. Obrtniki in trgovci so se selili skupaj z legijami, saj so lahko legionarjem prodajali svoje izdelke. Na bojnih pohodih so se legije združile v armado. Po dobrih, utrjenih cestah so se vojaki hitro zbrali na strateško pomembnih točkah, od koder so se odpravili na pohod. Pred glavnino vojske so se premikali izvidniki, ki so pogosto preprečili zasede. Rimska vojska je imela natančno določeno in izjemno izpopolnjeno postavitvev med bitko. Močno jedro pehote je ob krilih varovala konjenica. Legionarji so se postavili v tri strnjene vrste. Veliki štiti so jih varovali pred napadi. Najprej so metalci kopja napadli na daljavo, sledil je boj mož na moža. Rimljani so večino svojih bojnih naprav izdelovali na bojišču, bile so preproste, a nevarne. Pri obleganjih mest so uporabljali katapulte, škorpijone (prirejene baliste), oblegovalne ovne in stolpe. Proti sovražnim puščicam so se zavarovali tako, da so se strnili v želvo (Keegan, 2005).

4.2 RIMSKA LEGIJA

Rimska legija je bila osnovna taktična enota rimske vojske. V času republike je imela 4.200 legionarjev (v primeru vojne je lahko narasla do 5.000; dodali so 800 zavezniških vojakov) in je bila sestavljena iz 60 centurij:

- 20 centurij po 30 triarjev,
- 20 centurij po 60 princepsov,
- 20 centurij po 60 hastatov,
- 1.200 velitov.

Poleg tega je imela legija dodano še rimsko konjenico 300 mož. Po Marijevih reformah se je spremenila tudi sestava legije. Triarje, princepse in hastate so oborožili enako, toda obdržali so stare nazive. Reorganizirali so tudi sestavo legije, tako da so v kohorto združili tri maniple legionarjev; 10 kohort je sestavljalo legijo. Legiji je poveljevalo 6 tribunov, a so jih nato zamenjali legati. Legija je v času rimskega imperija doživela novo spremembo. Obsegala je 10 kohort, 1. je imela 5 centurij z 800 mož, ostalih devet pa je imelo po 6 centurij s po 500 možmi. Priključili

so jim še 120 konjenikov. Skupaj je legijo sestavljalo okoli 5.500 legionarjev (Keegan, 2005).

4.3 KOHORTA

Kohorta (latinsko *cohors*, mn. *cohortes*, slovensko truma ali četa) je bila taktična vojaška enota rimske vojske, ki je bila uvedena v času Marijevih reform in je zamenjala dotedanjo osnovno taktično enoto manipel. Sprva je bila sestavljena iz treh enakoštevilčnih maniplov triarjev, princepsov in hastatov. Deset enakoštevilčnih kohort je sestavljalo eno legijo. Toda v začetku rimskega imperija so izvedli novo reorganizacijo rimske vojske. Kohorta je štela 500 legionarjev in bila razdeljena na 6 centurij (vsaka okoli 80 mož). Prva kohorta legije pa je štela 800 mož v petih centurijah. Devet kohort je sestavljalo legijo. Istočasno so uvedli tudi t. i. »mešano kohorto«, ki je bila sestavljena iz četrtnine konjenikov in treh četrtin pešakov ter »pomožno kohorto« (cohortes auxiliae), ki je združevala 500 ali 1.000 domorodnih pomožnih pešakov. Kohorti je poveljeval najstarejši centurion, ki je hkrati poveljeval tudi eni centuriji (Keegan, 2005).

4.4 MANIPEL

Manipel je bila taktična vojaška enota rimske vojske. Prvotno so Rimljani uporabljali falango, ki so jo prevzeli od Etruščanov, po porazu proti Galcem leta 390 pr. n. št. pa so uvedli bistveno bolj prilagodljive maniple po vzoru Samnitov. Sprva je bil manipel sestavljen iz dveh centurij (Keegan, 2005).

V času boja je manipel sestavil pravokotnik 120 legionarjev (10 vrst po 6 mož na centurijo; centuriji sta bili razporejeni druga ob drugi). Z Marijevimi reformami je manipel izgubil svojo bivšo vlogo, saj je zdaj postal sestavni del kohorte (trije manipli so sestavljali kohorto). Toda z reformami ob začetku rimskega imperija je bil manipel popolnoma odpravljen in centurije so bile neposredno podrejene kohorti (Keegan, 2005).

4.5 CENTURIJA

Centurija (latinsko *centuria*, iz latinskega *centum* – sto) je bila taktična enota rimske vojske, ki je štela (prvotno samo približno) sto mož (Keegan, 2005).

Po Marijevih reformah rimske vojske leta 107 pr. n. št. je centurija postala ključna vojaška enota rimske legije. Prvotno je štela sto, kasneje pa od 60 do (idealnih) 80

vojakov, ki so bili razdeljeni v deset kontubernijev po osem mož. Razliko do sto mož so tvorili različni nevojskujoči se pripadniki vojske, ki so skrbeli za administracijo, logistiko in druge posle znotraj legije (Keegan, 2005).

Vojaki vsakega kontubernija so na pohodu bivali v enem šotoru, v stalnem taboru pa na pogradih v enem prostoru barake. Centurije so bile sprva razvrščene v skupine po dve – maniple, kasneje v skupine po šest – kohorte (Keegan, 2005).

Centuriji je poveljeval centurion, ki sta mu pomagala pribočnik (*optio*) in narednik (*tesserarius*). Imela je svoj prapor (*signum*), ki ga je nosil praporščak (*signifer*). Vsaka centurija je imela tudi svojega trobentača (*buccinator*), ki je s trobljenjem na rogu podobno *buccino* prenašal zvočna povelja (Keegan, 2005).

Na bojišču sta centurion in praporščak stala na skrajni desni strani prve vrste mož, medtem ko je pribočnik stal za zadnjo vrsto legionarjev, preprečeval morebitni umik vojakov in vzdrževal povezavo med strnjenimi vrstami vojakov, ki so bile značilne za rimsko vojsko (Keegan, 2005).

Prva kohorta, v kateri so bili najbolj hrabri možje legije, je bila dvakrat večja od drugih kohort, ker je vseh njenih pet centurij imelo po 160 in ne običajnih 80 mož. V celoti je štela 800 mož. Centurioni dvojnih centurij v prvi kohorti so se imenovali *primi ordinis* (centurioni prvega reda). Izjema je bil poveljnik prve centurije prve kohorte, ki se je imenoval *primus pilus* (prvo kopje) (Keegan, 2005).

4.6 TURMA

Turma (latinsko *turmae*) je bila taktična konjeniška vojaška enota rimske vojske, ki je bila sestavljena iz treh *decurij* (10 mož); turma je tako štela 30 konjenikov (Keegan, 2005).

Sam koncept turme je nastal v 1. stoletju n. št., ko so predhodne alae razdelili na manjše enote. Turmi je poveljeval dekurion in vsaka turma je imela svoje znamenje (*signum*) (Keegan, 2005).

4.7 DECURIA

Decuria (slovensko desetina) je bila manjša vojaška enota rimske konjenice. Sestavljalo jo je 10 konjenikov, katerim je poveljeval *decurion*. Tri *decurie* so sestavljale eno turmo (Keegan, 2005).

Romul je celotno rimsko prebivalstvo razdelil v tri plemena; vsakega je vodil tribun. Vsako pleme je bilo dalje razdeljeno na deset centurij, ki so jih vodili centurioni. Vsaka centurija pa je bila nadalje razdeljena na deset decurij (Keegan, 2005).

4.8 KONTUBERNIJ

Kontubernij (latinsko *contubernium*) je bila najmanjša organizirana vojaška enota rimske vojske, enakovredna sodobnemu oddelku. Vojaki iz kontubernija so se imenovali *contubernales*. Spali so v istem šotoru in bili nagrajevani in kaznovani kot celota. Deset kontubernijev je tvorilo centurijo (Keegan, 2005).

Vodil jih je dekan (*decanus*), ki je bil po položaju primerljiv s sodobnim mlajšim podčastnikom. Dekan je bil izbran iz samega kontubernija in je bil verjetno vojak z najdaljšim stažem. Med njegove naloge je spadalo postavljanje šotorov in vzdrževanje discipline (Keegan, 2005).

Kontubernij je imel tudi dva »služabnika«, ki sta skrbela za kontubernijsko mulo in na pohodih za pitno vodo. Pogosto sta bila tudi izučena obrtnika, na primer kovača ali tesarja (Keegan, 2005).

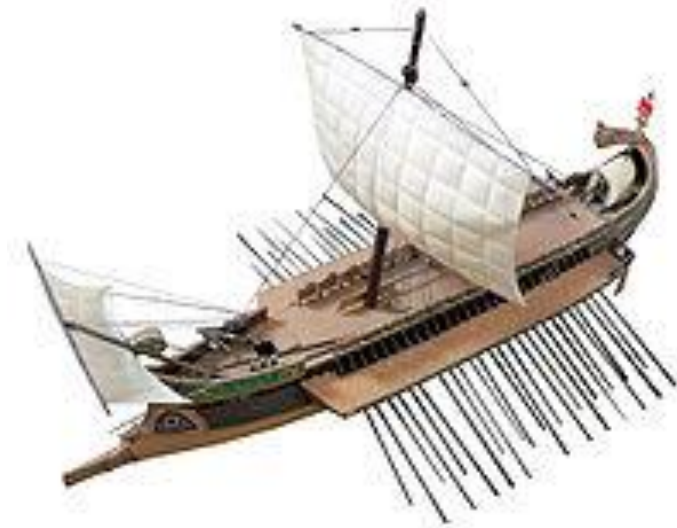

Slika 6: Kontubernij v napadu – sodobna rekonstrukcija
(Vir: Gabba et al., 1999)

4.9 RIMSKA VOJNA MORNARICA

Vojna mornarica Rimljanov (latinsko *classis*) je bila ustanovljena med prvo punsko vojno (264–241 pr. n. št.) in je obstajala do petega stoletja, ko so jo uničili Vandali. V

nasprotju z modernimi mornaricami ni bila nikoli samostojna enota, pač pa vedno le odsek kopenske vojske. Prvi večji nasprotnik starih Rimljanov so bili Kartažani. Mesto Kartagina je bilo že v petem stoletju pr. n. št. najvažnejše trgovsko središče severne afriške obale. Kmalu je prišlo do sporov za posest Sicilije in do vojne. Rimska vojska je sprva premagala Kartažane na Siciliji, a kmalu je postalo jasno, da se mora uveljaviti tudi na afriški fronti. Zgradili so veliko število ladij za prevoz vojske in se izkrkali na kartažanski obali. To je bil zametek rimske mornarice. Čeprav so bile te ladje sprva namenjene v glavnem za prevoz legij, so bile vseeno dobro opremljene za bojevanje, predvsem s krogarji. V naslednjih stoletjih se je rimski imperij postopoma širil in njegova mornarica je zagospodovala vsemu Sredozemlju, ki so ga Rimljani upravičeno imenovali *mare nostrum*, tj. naše morje. Zgodovinarji ocenjujejo, da je v času cesarja Oktavijana rimska mornarica štela do 50.000 mož. Šele po sedmih stoletjih od svojega nastanka je našla sebi primerne nasprotnika, Vandale, ki so jo pa tudi ugonobili. Rimsko ladjevje je bilo dveh vrst: prave bojne ladje in pomožne ladje. Prave bojne ladje ali dolge ladje (latinsko *naves longae*) so bile moderne izvedbe grških ladij, na katere so bile nameščene razne vrste novega orožja. Pomožne ali ostale ladje (latinsko *naves ceterae*) so bile tovarne in prevozne ladje. Poleg vetra so jih poganjali veslači, običajno mladi tujci med 16. in 23. letom starosti, ki so hoteli pridobiti državljanstvo. Skoraj tretjina veslačev je bila sestavljena iz Egipčanov, veliko je bilo tudi Grkov, Feničanov, Sircev in Slovanov. Delovna pogodba je predvidevala 20 do 25 let službe, po katerih je dobil veslač rimsko državljanstvo. Zaradi tega končnega priznanja je bila plača precej skromna, približno polovica plače, ki jo je prejemal kopenski vojak. Življenjske razmere veslačev so bile težke, a znosne: niso bili sužnji, pač pa vojaki (Keegan, 2005).

Slika 7: Birema ali dvoveslača
(Vir: Gabba et al., 1999)

Birema ali dvoveslača je najstarejša vojna ladja Rimljanov, saj so jo uporabljali kot civilno ladjo (torej brez orožja) še v petem stoletju pr. n. št. Merila je približno 23 metrov v dolžino in 3 metre v širino. Veslači so sedeli v dveh vrstah, po dva na veslo. Jadro je bilo kvadratne oblike. Čeprav je bila birema zaradi majhne razsežnosti in nizke teže zelo okretna, jo je v vojni mornarici kmalu nadomestila *trirema*, ki je bila precej večja, a bolj praktična (Keegan, 2005).

Trirema ali troveslača je bila izpopolnjena grška *triera*, ki so jo uporabljali vsi narodi Sredozemlja, predvsem Feničani in Perzijci. Bila je okoli 40 metrov dolga in 6 metrov široka, kar je zagotavljalo hitro premikanje, a je – nasprotno od bireme – tudi nudila dovolj prostora tako za namestitev bojnih naprav kot tudi za številnejše moštvo. Običajno je prevažala centurijo, to je 80 do 100 vojakov in 15 mornarjev. Poganjalo jo je do 170 veslačev, ki so bili nameščeni pod krovom v treh »nadstropjih«, od koder tudi ime plovila. Vesla so bila manjša in v rokah enega samega moža. Jadro je bilo pravokotno, veliko približno za dve jadri bireme, a še vedno na enem samem jamboru; po potrebi se je dalo zviti do trikotne oblike, kar je povečalo gibčnost pri hitrih premikih. Krmili sta bili dve in sta se dali samostojno upravljati, iz česar je mogoče sklepati, da je bila izjemna okretnost plovila v veliki meri odvisna od spretnosti krmarjev in od sodelovanja med njimi.

Kvadrirema ali četveroveslača je bila vojna oklepna ladja s štirimi vrstami vesel. Merila je 48 metrov v dolžino in 8 v širino, njen ugrez je bil 90 cm. Imela je 240 veslačev na 160 veslih, 30 mornarjev in 120 vojakov v bojni opremi. Oborožena je bila z dvema krokarjema, raznimi oblegovalnimi napravami (balistami in onagri) in lesenim stolpom, ki je dovolil lokostrelcem vzvišeno pozicijo (Keegan, 2005).

Peteroveslača je bila vojna oklepnica, zelo podobna kvadriremi, a s petimi vrstami vesel. Merila je 48 metrov v dolžino in 8 v širino, njen ugrez je bil 120 cm. Imela je 300 veslačev na 160 veslih, 30 mornarjev in 200 vojakov v popolni bojni opremi. Oborožena je bila z dvema krokarjema, raznimi oblegovalnimi napravami (balistami in onagri) in dvema lesenima stolpoma, ki sta dovolila lokostrelcem vzvišeno pozicijo. Imela je zelo dobro jadro (Keegan, 2005).

Heksarema ali šesterveslača je bila poveljniška ladja, ki je morala predvsem imponirati nasprotnika in ga ustrahovati s svojim mogočnim videzom, a se po navadi ni udeleževala bitk. Bila je težko oborožena in zelo velika, a ne vedno enako, ker so jih poveljniki dali zgraditi po svojem okusu. Doslej so se našli primerki te ladje z največ šestimi vrstami vesel, a nekateri zgodovinarji menijo, da so včasih imele do deset vrst vesel. Velikost in teža plovila sta seveda pogojevali okretnost ladje, pa tudi številčnost posadke (Keegan, 2005).

Liburnija je bila manjša vojna ladja s samo 82 vesli v dveh vrstah, a dovolj ozka in hitra, da se je z lahkoto upravljala. Zato se je uporabljala predvsem za prevoz

vojakov in oskrbo mornarice, a tudi za vsako vrsto hitrega posega ali zasledovanja. Sprva je bila namenjena spopadam z dalmatinskimi gusarji, po katerih je tudi dobila ime. Izkazala se je pa tudi kot zelo uporabna za rečno plovbo, zato so jo Rimljani dodelili obmejnim postojankam na Renu in Donavi.

Rimska mornarica je imela dve glavni floti in več manjših samostojnih enot. Glavno ladjevje je bilo v pristanišču Misenum (današnji Miseno pri Neaplju) in v Ravenni. Flota *Classis Misenensis* je nadzorovala zahodno Sredozemlje, *Classis Ravennatis* pa vzhodnega. V vsaki od dveh flot je bilo zaposlenih okoli 10.000 oseb. Natančno število plovil ni znano, so pa znana imena nekaterih ladij, ki so bila razbrana na nagrobnih spomenikih v bližnjih nekropolah. Doslej so strokovnjaki zasledili imena sledečih ladij:

- mizensko ladjevje – 1 šesteroveslača, 1 peteroveslača, 12 četveroveslač, 53 troveslač, 17 liburnij in 19 drugih;
- ravensko ladjevje – 2 peteroveslači, 6 četveroveslač, 28 troveslač, 5 liburnij in 5 drugih.

Manjših flot je bilo več, vsaj deset:

- Brittanica je nadzorovala Rokavski preliv,
- Pontica Črno morje,
- Syriaca Egejsko morje,
- Alexandrina vzhodno Sredozemlje,
- Mauretania južno Špansko obalo in predvsem Gibraltar,
- Lybica severnoafriško obalo,
- Germanica je nadzorovala reko Ren in Severno morje,
- Pannonica zgornjo Donavo, Savo in Dravo,
- Moesica pa spodnji tok Donave in Črno morje ob njenem izlivu.

Znanih je še več imen ladij, ki niso spadale v nobeno od teh ladjevij, zato je gotovo obstajala vsaj še ena flota. Za nas je zanimiva posebno *Classis Pannonica* ali Panonska flota, ki je imela pristanišča in ladjedelnice v sledečih krajih: na zgornjem toku Donave v Zemunu in Budimpešti, na Savi v Sisku in Sremski Mitrovici, na Dravi v Ptujju in Osijeku (Keegan, 2005).

4.10 RIMSKA KONJENICA

Rimska konjenica se je delila na mešane kohorte – *cohortes equitatae* (konjenica in pehota), na legionarsko in krilno konjenico in oddelek domorodcev, ki so služili kot rezerva. Poleg tega se je delila še na lahko (predvsem Mauretanci; brez sedla, uzde in oklepa), srednje (ovalni ščit, meč, grška sulica, kopja, železna srajca) in težko oboroženo konjenico (*cataphractus* – popolnoma oklepljena človek in konj – 3. stol.

n. št.). Razdeljena je bila v *alae* po 500 ali 1.000 mož, te pa v trume po 30–40 mož. Vsaki alai je poveljeval perfekt in imela je svoje znamenje – zastavo *vexillum*, trumi pa je poveljeval dekurion, njeno znamenje pa je bil *axilum* (Keegan, 2005).

Slika 8: Prikaz konjenika v muzeju
(Vir: Gabba et al., 1999)

Oklep vojakov v vrstah konjenice se je razvijal na vzhodu 900–800 pr. n. št., konjski oklepi, ki so jih našli v Italiji in Grčiji in ki so iz 5. in 6. stoletja pr. n. št., pa dobro dokazujejo, da je že v tistih daljnih časih obstajala težka konjenica (Keegan, 2005).

Rimljani so uporabljali lahko konjenico iz Severne Afrike. Ti konjeniki, ki so naredili toliko škode Hanibalovi vojski med njegovim napadom na Rim, niso imeli oklepa in so jahali brez uzde. Oboroženi so bili s kopji in lahkimi sulicami. Bili so tako hitri in gibčni, da so lahko napadli sovražnika in se spet umaknili, preden se je ta sploh utegnil odzvati. Zelo veliko so jih morali uporabljati v obdobju imperija, saj so upodobljeni na Trajanovemu steburu. V rimski vojski so bili tudi lokostrelci na konjih (Keegan, 2005).

V grški konjenici čelada ni varovala lic in tilnika, da je vojak lahko videl in slišal okoli sebe. Rimski konjeniki pa so nosili čelado, ki je pokrivala vso glavo in je puščala proste samo oči, nos in usta. Ušesa so bila povsem pokrita. Oklep je bil kakor v pehota železna srajca ali pa izdelan iz kovinskih ploščic, položenih kakor luske. Na začetku imperija konji niso bili v oklepu, ampak le okrašeni z bronastimi obeski. Ohranilo se je veliko teh obeskov iz vseh obdobji imperija in so pogosto upodobljeni na reliefih in nagrobnikih. Šele pod Hadrijanom se je pojavil *catephractus*: mož in konj v popolnem oklepu (Keegan, 2005).

4.11 PRETORIJSKA STRAŽA

Pretorijska straža (latinsko *praetoriani*) so bili posebej izbrani rimski legionarji, ki so bili osebna straža cesarja in pomembnih vojskovodij (Keegan, 2005).

Sam izvor imajo v osebni straži konzulov. Vsak konzul je tako imel na voljo 12 liktorjev, ki so ga spremljali in izpolnjevali njegove ukaze. Liktorji so nosili *fascio*, povezan sveženj šib, v katerega je bila zataknjena sekira (Keegan, 2005).

Toda nekateri konzuli so postajali vse bolj ogroženi in tako so začeli povečevati število liktorjev. Kmalu so tudi ti postali premalo in so jim dodelili *ekstraordinarije*. Toda leta 138 pr. n. št. je Scipij Emilijan ustanovil posebno stražo 500 legionarjev. Poimenovali so jih pretorijska straža, ker so bili v rimskem taboru nameščeni za pretorijem. Njegova zamisel se je dobro prijela, tako da je imel ob koncu rimske republike vsak vojskovodja svojo pretorijsko kohorto (*cohors praetoria*) (Keegan, 2005).

Naslednji korak je naredil Gaj Avgust Oktavijan, ki je povečal število pretorijskih kohort na 9 (skupaj 4.500 legionarjev); od tega je sam poveljeval trem, ki so bile nastanjene v Rimu. Leta 2 n. št. je ustanovil še dva položaja pretorijskih prefektov (*praefecti praetorio*), ki sta poveljevala pretorijancem. V 2. stoletju so enega prefekta ukinili, drugi pa je poveljeval vsem desetim kohortam pretorijancev, ki so bile nameščene na rimskem Kvirinalu (Keegan, 2005).

Cesar Vitelij je razpustil pretorijsko stražo in ustanovil tri osebne legije, ki so jih sestavljali Germani. Vespazijan je omenjene germanske legije razpustil in ponovno ustanovil 9 pretorijskih kohort. Njegov sin Domicijan je ustanovil še deseto kohorto (Keegan, 2005).

Pretorijanci so imeli privilegiran položaj. Prejemali so 3,5-krat višjo plačo kot navadni legionarji in tudi visoke *donativume* (po navadi v višini petletne plače). Izkazali so se tudi za usodne in nevarne, če niso dobili svoje plače. Tako so ubili cesarja Galba, ki jim ob prevzemu oblasti ni hotel izplačati obvezne nagrade. Konstantin I. Veliki je pretorijance dokončno ukinil leta 312 (Keegan, 2005).

4.12 MESTNA KOHORTA

Mestna kohorta (latinsko *cohors urbi*) je bila posebna kohorta rimskih legionarjev, ki jo je ustanovil Gaj Avgust Oktavijan. Sprva le ena je bila pozneje razširjena v štiri samostojne kohorte. Gaj Avgust Oktavijan jih je ustanovil zaradi tega, ker se je rimski senat pritoževal nad prisotnostjo pretorijanskih straž v Rimu. Tako so bile

mestne kohorte pod poveljstvom senata in namenjene obrambi Rima. Vsaki kohorti je poveljeval *praefectus urbi* (Keegan, 2005).

4.13 KOHORTA ČUVAJEV

Kohorta čuvajev (latinsko *Cohors vigilum*) je bila posebna kohorta 1.000 mož, ki so bili namenjeni boju proti požarom in so tako predstavljali začetke gasilstva v današnji Italiji (Keegan, 2005).

Vse skupaj je bilo 7 takih kohort. Vsaka kohorta je bila odgovorna za 2 mestni četrti Rima. Kohorte je ustanovil Gaj Avgust Oktavijan (Keegan, 2005).

Poleg gašenja požarov so čuvaji opravljali tudi preventivne dejavnosti. Tako so čuvaji nenehno patroljirali po določeni četrti, opozarjali meščane na nevarnost in jih v primeru neupoštevanja tudi kaznovali (Keegan, 2005).

Kohortam je poveljeval *praefectus vigilum*.

4.14 AKCENZI

Akcenzi (latinsko *accensi*, od *accensvs*) so bili lahka pehota v vojski zgodnje Rimske republike. Bili so najrevnejši vojaki v legiji, ki si niso mogli privoščiti veliko vojaške opreme. Oklepov in ščitov niso nosili. Njihov običajni položaj je bil v tretji bojni črti standardne bojne formacije. Bojevali so se v ohlapni formaciji in podpirali težje oborožene vojake. Med drugo punsko vojno so jih ukinili (Keegan, 2005).

Zdi se, da so nastali iz petega razreda vojske etruščanskih kraljev med reformami Marka Furija Kamila. Peti razred so sestavljali najrevnejši vojaki, oboroženi s pračami in morda majhnimi ščiti. Delovali so kot spopadniki in nadlegovali nasprotnika (Keegan, 2005).

Rimljani so med samnitskimi vojnami in po katastrofalnem porazu z Galci v bitki pri Aliji spoznali, da so na hribovitem terenu srednje Italije manjše in bolj mobilne vojaške enote mnogo učinkovitejše kot njihova velika in toga falanga (Keegan, 2005).

5 TAKTIKA RIMSKE VOJSKE

Taktika rimske vojske je temeljila na močni koheziji med posameznimi deli in legionarji v bojnem razporedu. Tako je bila celotna taktika odvisna od zmožnosti sodelovanja različnih delov med seboj in usposobljenosti legionarjev (Keegan, 2005).

5.1 BOJNI RAZPORED RIMSKE VOJSKE

Bojni razpored rimske vojske opisuje klasičen pristop rimskih vojskovodij v bitki. Veliki vojskovodje (Julij Cezar, Scipio, Mark Antonij ...) so klasične bojne razporede stalno prilagajali svoji in sovražnikovi moči, obliki terena, stanju na bojišču (Keegan, 2005).

5.2 OSNOVNA RAZPOREDITEV

Osnovna razporeditev legije je bila taka, da so bile osnovne taktične enote (manipli) razporejeni v sredini. Na vsakem boku so bile nato razporejene zavezniške enote, na skrajnem boku pa še rimska konjenica oz. zavezniška konjenica (Keegan, 2005).

Manipli so predstavljali osnovno taktično enoto in njihov razpored je bil deljen na dve osnovni obliki: odprte in zaprte vrste. Manipli so bili razporejeni v tri bojne črte; prvo so sestavljali hastati, drugo principes in tretjo triari. Vse tri bojne vrste so bile razporejene tako, da je bilo med manipli prostora še za en manipel. Tako so principes pokrivali presledke med hastati in triari tiste med principes.

V primeru odprtih vrst so bili manipli razporejeni v deset vrst, ki so jih sestavljali hastati in principes. Med posameznimi možmi je bilo v odprtih vrstah okoli 90 cm prostora. Za njimi so bili postavljeni triari. V primeru spopada so se vrste hastatov in principesov zaprle. Takrat so principes stopili naprej na prazno mesto med hastati in tako so tvorili le pet gostih vrst; tako je bila razporeditev: hastit, principes, hastit, principes ipd. S tem so ustvarili obrambno črto, sestavljeno iz med seboj prekrivajočih se ščitov (Keegan, 2005).

5.3 BITKA

Ob pričetku bitke so najprej prišli v spopad veliti in konjenica. Ti so napadli sovražnika in ga hoteli prisiliti, da zapusti urejeno bojno črto in napade spontano.

Če sovražnik ni popustil, so se naprej pomaknile osnovne tri bojne rimske črte. Sprva so v lahkem teku v odprtih vrstah čim bolj urejeno prekoračili nikogaršnje ozemlje, dokler niso prišli do razdalje za met. Takrat so v dveh valovih odvrkli svoja piluma in pričeli ponovno napredovati. Ko so se znebili svojih kopij, so zaprli svoje vrste in se tako približali sovražniku (Keegan, 2005).

Ko sta se rimska in sovražnikova bojna razporeda dotaknila, je prišla do izraza kohezija in organiziranost rimske vojske. Prva črta, najbližja sovražniku, je s pomočjo gladija napadla sovražnike. Da v metežu ne bi izgubili ravnotežja, je druga črta bila neposredno za prvo tako, da so s ščiti pritiskali na hrbte tovarišev in jih hkrati tudi potiskali naprej. V primeru, če je sovražnik obstreljeval celotno formacijo, so tretja in nadaljnje vrste dvignile svoje ščite, tako da je vsaka vrsta pokrivala predhodno vrsto. Celotna formacija je tako poslušala ukaz centurionov, ki so narekovali tempo premikanja naprej. Da se prva vrsta ne bi utrudila in s tem zmanjšala učinkovitost, so centurioni na vsakih 30 do 45 sekund ukazali zamenjavo črt. Takrat je druga črta razmaknila svoje ščite in skozi te presledke so se umaknili legionarji prve vrste. Druga vrsta je ponovno takrat zaprla ščite in tako postala prva vrsta. Bivša tretja vrsta je prevzela dolžnosti druge in ta postopek se je nato periodično ponavljal. Umaknjeni legionarji prve vrste so se umaknili čisto nazaj, kjer so se ponovno organizirali v novo bojno črto, medtem ko so bili huje ranjeni poslani v zaledje (Keegan, 2005).

V primeru, če to ni uničilo sovražnika, je takrat tribun poslal konjenico in velite, da so napadli sovražnikove boke. To je po navadi zmedlo sovražnika in uničilo njihov bojni razpored (Keegan, 2005).

5.4 ŽELVA

Želva je bila posebna formacija rimske vojske, kjer so se vojaki stisnili skupaj in pokrili s ščiti. Taka formacija je bila še posebej učinkovita proti napadom s puščicami in sulicami, saj so se le te odbile od ščitov in vojakov niso ranile (Keegan, 2005).

Včasih so izpod ščitov molele tudi sulice, v primeru da so jih napadli konjeniki, ki so se ob napadu nasadili na sulice (Keegan, 2005).

5.5 CUNEUS ALI KLIN

Cuneus (latinsko klin) je bila taktika rimske vojske. V primeru, če osnovna taktika ni delovala in sovražnikova vrsta ni bila prebita, je centurion ukazal, da se izoblikuje cuneus. Takrat je po navadi najpogumnejši legionar predstavljal konico klina, nato

pa sta mu sledila dva, nato trije, štirje. Tako oblikovani klin se je po navadi usmeril na najšibkejši člen sovražnikove obrambe. V primeru, če je bila sovražnikova obramba premočna, se je klin oblikoval na drugem delu sovražnikove obrambe in tam poskusil ponovno. Če je cuneus uspel in prebil obrambno črto, so legionarji iz tretje, četrte in pete vrste prodrli skozi nastalo odprtino in nato napadli sovražnikovo obrambno črto v bok in hrbet (Keegan, 2005).

V nasprotju z ostalimi taktikami rimske vojske, ki so temeljila na medsebojnem sodelovanju legionarjev, je ta taktika temeljila izključno na pogumu, izkušenosti in izurjenosti legionarjev, ki so sodelovali v cuneusu (Keegan, 2005).

5.6 KAMILSKI SISTEM

V kamilskem sistemu v 4. in 3. stoletju pr. n. št. so bili vojaki razvrščeni v razrede glede na njihovo premoženjsko stanje. Akcenzi so bili najrevnejši. Oboroženi so bili s pračami in so s kamni obstreljevali nasprotnika. Bojevali so se kot spopadniki. Nosili so samo tunike in včasih majhne okrogle ščite (Keegan, 2005).

V kamilskih legijah je bilo 900 akcenzov, razporejenih v 15 maniplov po 60 mož. Vključeni so bili v 15 večjih enot (ordines), v katerih so bili tudi manipli triarjev in rorarijev. Akcenzi so stali v zadnji vrstici legije. V prvi vrsti so bili hastati, v drugi princepsi, v tretji triariji in v četrti rorariji. V odprti bitki so bili maniplom hastatom priključeni spopadniki (leves), ki so stali pred prvo bojno črto in z metanjem kopij nadlegovali nasprotnika in krili napredovanje hastatov. Če hastatom ni uspelo zlomiti nasprotnika, so se umaknili in svoje mesto prepustili princepsom. Če tudi njim ni uspelo, so prišli na vrsto triariji, od katerih je bil odvisen izid bitke. Od tod izhaja tudi rek: »*Rem ad triarios redisse*« – prišlo je do triarjev, se pravi, da je stanje kritično (Keegan, 2005).

Konjeniki (equites) so ščitili boke in zasledovali bežečega nasprotnika. Rorariji in akcenzi so bili najmanj zanesljivi in so se uporabljali kot rezerva za najbolj kritične dele legije. Vojaški sistem, ki so ga Rimljani podedovali od Etruščanov, je bil v rabi do 4. stoletja pr. n. št., čeprav je bila njegova učinkovitost vprašljiva, saj je bil primeren samo proti manjšim lokalnim nasprotnikom. Ko so Galci leta 390 pr. n. št. napadli Etrurijo, so njeni prebivalci zaprosili za pomoč Rimljane. Slednji so jim poslali majhen kontingent vojakov, kar je izzvalo splošen galski napad na Rim. Rimska vojska je bila v bitki pri Aliji popolnoma uničena. Poraz je spodbudil reformo rimske vojske, ki jo je izvedel Mark Furij Kamil. V novem sistemu so bili vojaki razvrščeni v razrede glede na svoje premoženjsko stanje. Leves so skupaj z rorariji in akcenzi spadali med najrevnejše. Oboroženi so bili z več lahkimi kopji in preprostim okroglim ščitom s premerom okoli 90 cm. Večje pravokotne ščite (*scutum*) so včasih nosili tisti, ki so si jih lahko privoščili. Bojevali so se v ohlapni

formaciji, pogosto pred začetkom bitke pred prvo bojno črto, kjer so z metanjem kopij nadlegovali nasprotnika (Keegan, 2005).

V tako organizirani vojski leves niso imeli posebnih enot. K vsaki enoti hastatov je bilo priključenih 300 levesov. V odprti bitki so bili razporejeni pred prvo bojno črto, od koder so z metanjem kopij nadlegovali nasprotnika in ščitili napredovanje težje oboroženih hastatov in druge težke pehote. Za zaščito bokov in zasledovanje bežečega nasprotnika so bili zadolženi konjeniki (*equites*). Rorariji in akcenzi za zadnjo bojno črto so služili kot podpora in okrepitev razredčenih prednjih bojnih vrst. Rimske vojaške formacije, ki so jih Rimljani podedovali od Etruščanov, so se ohranile vse do 4. stoletja pr. n. št., čeprav je bila njihova učinkovitost vprašljiva. Učinkovite so bile večinoma samo proti lokalnim nasprotnikom Rima. Ko so leta 390 pr. n. št. Etrurijo napadli Galci, so njeni prebivalci zaprosili za pomoč Rimljane. Rim jim je poslal manjši kontingent vojakov, kar je izzvalo splošen napad na Rim in popolno uničenje rimske vojske v bitki pri Alii (Keegan, 2005).

Mark Furij Kamil je po porazu vojsko temeljito reformiral. V novem sistemu so bili vojaki razporejeni po svojem premoženju. Triariji so po tem kriteriju sledili najbogatejšim konjenikom (*equites*). Oboroženi so bili s približno 2 m dolgim kopjem in približno 84 cm dolgim mečem, ki so ga uporabili v bližnjem boju z nasprotnikom. Borili so se enako kot hopliti, ki so nosili velike okrogle grške ščite (*clipei*) in bronaste čelade, pogosto okrašene s perjanico, ki je na videz povečala vojakovo postavo. Najbolj priljubljeni so bili kovinski prsni oklepi, vendar so nosili tudi verižne srajce. Na ščitih so bili pogosto naslikani portreti prednikov, za katere so menili, da jim v bitki prinašajo srečo (Keegan, 2005).

V tako organizirani novi rimski legiji je bilo 900 triarijev razporejenih v 15 maniplov po 60 mož. Triariji so stali v tretji vrsti legije za hastati in princepsi in pred rorariji in akcenzi. Pred bitko so bili pred prvo bojno vrsto lahko razporejeni s kopji oboroženi spopadniki (*leves*), ki so bili priključeni manipлом hastatov. Leves so z metanjem kopij vznemirjali in izzivali nasprotnika in ščitili prodiranje hastatov, oboroženih s kopji (Keegan, 2005).

Če hastatom ni uspelo zlomiti nasprotnika, so svoje mesto prepustili težje oboroženim in bolj izkušenim princepsom. Če tudi njim ni uspelo, so se umaknili za triarije. To je hkrati pomenilo, da je stanje na bojišču kritično. Konjeniki so bili na krilih formacije pešakov. Njihova naloga je bila ščititi boke in zasledovati bežečega nasprotnika. Rorariji so bili rezervni vojaki, akcenzi, ki so bili manj zanesljivi in oboroženi s pračami, pa so podpirali najbolj kritične dele bojnih vrst (Keegan, 2005).

5.7 POLIBIJSKI SISTEM

V polibijskem sistemu v 2. stoletju pr. n. št. so vlogo spopadnikov prevzeli veliti in akcenzi so bili ukinjeni. Kamilska organizacija vojske je sčasoma postala neučinkovita, delno tudi zaradi relativno velikega števila lahko oboroženih enot, zato je bila sredi 3. stoletja pr. n. št. reorganizirana. V novem sistemu, ki ga je uvedel Polibij, je bilo nekaj vrst lahke pehote, med njimi tudi leves, ukinjenih in nadomeščenih z lahko oboroženimi spopadniki – veliti. Njihova oprema in vloga sta bili zelo podobni opremi in vlogi leves. V obdobju do tretje punske vojne v 3. stoletju pr. n. št. se je kamilski sistem izkazal kot neučinkovit, zato so Rimljani uvedli polibijski sistem, v katerem so bili pripadniki pehote razporejeni po starosti in izkušnjah in ne po svojem premoženjskem stanju. Najmlajši in najmanj izkušeni so bili hastati. Njihova oprema je bila zelo podobna prejšnji, samo da so haste zamenjali z meči. Vsak hastat je imel tudi dve težki kopji (pila). V nasprotju z globoko zasidranim mitom, da se je kopje ob udarcu v ščit zvilo in postalo neuporabno, je bila pila dovolj težka in je imela dovolj ostro konico, da je prebila ščit in pogosto zadela tudi nasprotnika za njim. Konica je bila tudi dovolj trda, da se je pilo lahko uporabljalo proti pešakom in konjenikom v borbi na blizu. V času, ko je vrženo kopje letelo proti nasprotniku, razdalja med črtama je bila zaradi najboljše učinkovitosti običajno okoli petnajst metrov, so legionarji izvlekli meče in zelo hitro stekli proti nasprotniku, da ni imel časa izvleči kopij in jih vreči nazaj (Keegan, 2005).

Število hastatov se je povečalo na 1.200 na legijo. Razporejeni so bili v 10 maniplov po 120 mož. Rorariji in akcenzi so bili ukinjeni, levise pa so nadomestili veliti, ki so imeli podobno vlogo, vendar so bili priključeni k principsom in triarijem. Bitke na vnaprej znanih bojiščih so potekale podobno kot prej. Pred prvo bojno črto so se zbrali veliti in z metanjem kopij krili prodiranje hastatov. Če hastatom ni uspelo zlomiti nasprotnika, so svoje mesto prepustili principsom, ki so bili oboroženi z meči. Če tudi njim ni uspelo, so se umaknili za triarije, ki so odločili izid bitke (Keegan, 2005).

Vse bitke so skoraj vedno potekale prav po tem vrstnem redu. Med najbolj opaznimi izjemami sta bili bitki pri Bagbradesi in Zami. V bitki pri Bagbradesi je rimski general Scipion afričan razporedil svojo vojsko po ustaljenem redu, ko so v bitko posegli hastati, pa je s principsi in triariji napadel z bokov in uničil kartažansko vojsko (Keegan, 2005).

V bitki pri Zami je Scipion razporedil svoje može v kolone s širokimi vmesnimi prehodi. Sloni, ki so napadli prvi, so zdivjali skozi prehode, kjer so jih napadli veliti, jih veliko pobili in sami utrpeli malo škode. Ko so Rimljani uničili še zadnje slone, so se postrojili v dolgo vrsto s triariji in princepsi na sredini in hastati na bokih in se spopadli s kartažansko pehoto (Keegan, 2005).

Med drugo punsko vojno v poznem 3. stoletju pr. n. št. se je v bitkah proti Kartažanom in drugim nasprotnikom sistem izkazal kot neučinkovit. Po nizu manjših sprememb, ki bi jim težko rekli reforma, je postopoma nastal nov sistem. Vojaki se niso več razvrščali po svojem premoženju, ampak po starosti in vojaških izkušnjah. Med triarije so prišli najbolj izkušeni možje. Njihova oprema in vloga sta bili skoraj enaki kot v prejšnjem sistemu, samo da so sedaj nosili velike pravokotne ščite (scuta), ki so jih varovali mnogo bolje kot prejšnji ovalni ščiti (clipeus) (Keegan, 2005).

Število triarijev se je zmanjšalo na 600 na legijo. Razdeljeni so bili na 10 maniplov po 60 mož. Še vedno so tvorili tretjo bojno vrsto legije za hastati in princepsi. Rorariji in akcenzi so bili ukinjeni, leveše pa so zamenjali veliti, ki so imeli podobno vlogo, vendar so bili priključeni tudi k princepsom in triarijem.

V bitkah na dogovorjenih bojiščih so se pred prvo bojno vrsto postavili veliti in z metanjem kopij krili napredovanje hastatov. Če hastatom ni uspelo streti nasprotnika, so se umaknili. Na njihovo mesto so stopili princepsi in če tudi njim ni uspelo, so v bitko posegli triariji, od katerih je bil odvisen izid bitke (Keegan, 2005).

*Slika 9: Rekonstrukcija uniforme rimskega centuriona, prečna perjanica na čeladi – galea – bi lahko pomenila njegov rang
(Vir: Gabba et al., 1999)*

6 SKLEP

Rimska vojska je uspešno uporabljala bojno taktiko različnih drugih narodov, ki pa jo je modernizirala in prilagodila kot sintezo znanja za optimalni način vojskovanja. Skozi pol tisočletja se je s trdim urjenjem in nenehno vojaško disciplino ustvaril mit o nepremagljivosti rimske vojske. Na temelju vojaške premoči se je lahko gradilo tudi gospodarsko in predvsem politično življenje, ki je bilo pravzaprav prepuščeno na milost in nemilost trenutnemu razpoloženju tedanjega vojaškega vrha oz. cesarja.

V času imperija se je obseg osvajanja ozemelj močno zmanjšal, kar je vodilo do zaostanka v vojaškem razvoju oz. do stagnacije rimske vojske. Rimska vojska se je vedno bolj fokusirala na defenzivno vlogo, vojska kot institucija je postajala vedno manj ugledna, v vojaških vrstah pa je skokovito začel naraščati odstotek pripadnikov drugih narodov, tudi Slovanov. Od Dioklecijana naprej pa vojska ni več delovala v smeri razvoja, marveč je le še nazadovala s konstantnim obujanjem spominov na slavne dosežke in zmage preteklih stoletij.

Na koncu se je zadnje stoletje imperija pokazalo kot dokončni propad vojske kot institucije. O vojaških zadevah se je odločalo le še na podlagi korupcije in podkupnin, uporaba orožja je bila stvar starih časov in preteklosti.

Čeprav je prav zaton rimske vojske pomenil tudi neposredno konec rimskega imperija, pa pravzaprav dediščina organizacije ustroja in taktike rimske vojske prisostvuje še naprej. Številne vojske v srednjem pa tudi v novem veku so preučevale taktiko rimskih legionarjev in se zgledovale po njej, v moderni dobi pa je predmet proučevanja in poučevanja na vseh vojaških akademijah, saj ima večina načinov bojevanja korenine prav v slavni rimski zgodovini vojskovanja.

LITERATURA IN VIRI

- Bratož, R. (2003). *Grška zgodovina*. Zbirka zgodovinskega časopisa: 18, 26. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Bratož, R. (2010). *Grška zgodovina*: Kratek pregled s temeljnimi viri in izbrano literaturo. 3. dopolnjena izd. Zbirka Zgodovinskega časopisa, 40. Knjižna zbirka Scripta. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Bratož, R. (1986). *Krščanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*. Ljubljana: Acta Ecclesiastica Sloveniae.
- Bratož, R. (2014). *Med Italijo in Ilirikom: Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki*. Zbirka Zgodovinskega časopisa, 46. Dela I. razreda SAZU, 39. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Bratož, R. (2007). *Rimska zgodovina: Od začetkov do nastopa cesarja Dioklecijana*. Zbirka Zgodovinskega časopisa, 26. Knjižna zbirka Scripta. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Cedilnik, A. (2004). *Ilirik med Konstantinom Velikim in Teodozijem Velikim: Balkansko-podonavski prostor v poročilih Atanazija, Hilarija, Sokrata, Sozomena, Teodoreta in Filostorgija*. Thesaurus memoriae: Dissertationes, 3. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Ferluga, J. (1992). *Bizantinska družba in država*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino.
- Gabba, E. et al. (1999). *Introduzione alla storia di Roma*. Milano.
- Keegan, J. (2005). *Zgodovina vojskovanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Lisičar, P. (1971). *Grci i Rimljani*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lotter, F. et al. (2005). *Premiki ljudstev na območju Vzhodnih Alp in Srednjega Podonavja med antiko in srednjim vekom (375–600)*. Ljubljana: Sophia.
- Luthar, O. et al. (2006). *Zgodovina historične misli: Od Homerja do začetka 21. stoletja*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Maškin, N. A. (1991). *Istorija starog Rima*. Beograd: Naučna knjiga.
- Ostrogorsky, G. (1961). *Zgodovina Bizanca*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Prokopij iz Cezareje (1961). *Pod Justinijanovim žezlom*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- Sovre, A. (2002). *Stari Grki*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Šašel Kos, M. (2010). *Rimsko osvajanje zahodnega Balkana: Ilirik v Apijanovi Ilirski zgodovini*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.
- Zlobec, B. (1999). *Poročila antičnih geografov o severnem Jadranu: Od Hekataja do Plinija*. V: Zgodovinski časopis 53, str. 11–32. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

SPLETNI VIRI

- Tetrarhija. Dosegljivo na naslovu <http://image.Slideshanecdu.com/lecture3-tetrarchy>. Pridobljeno 21. 8. 2015.
- Dosegljivo na naslovu <http://image.slideshareec.du.com/05-hellenismandrome>. Pridobljeno 21. 8. 2015.
- Dosegljivo na naslovu <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/o/07/tetrarchy>. Pridobljeno 14. 8. 2015.
- Maksimijan. Dosegljivo na naslovu http://upload.wikimedia.org/wikipedia/connous/e/eb/120_Maximians.jpg. Pridobljeno 14. 8. 2015.
- Johnson, W. L. (2. 11. 2008). *One talking fish with a whale of a tale*. Dosegljivo na naslovu http://www.monarchus-guardian.org/images/22/2221_06.jpg. Pridobljeno 22. 8. 2015.
- Starorimska civilizacija. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Starorimska_civilizacija : Pridobljeno 25. 9. 2015.
- Starorimska civilizacija. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Starorimska_civilizacija#/media/File:Ancus_Marcus_-_Numa_Pompiulus_-_Coin.gif. Pridobljeno 25. 9. 2015.
- Rimski imperij. Propad rimskega cesarstva. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Rimski_imperij#Propad_Rimskega_cesarstva. Pridobljeno 24. 7. 2015.
- Rimski imperij. Rim na slovenskih tleh. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Rimski_imperij#Rim_na_slovenskih_tleh : Pridobljeno 24. 7. 2015.

- Rimski imperij. Pomembnejše rimske osebnosti. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Rimski_imperij#Pomembnej.C5.A1e_rimske_osebnosti. Pridobljeno 24. 7. 2015.
- Gaj Avgust Oktavijan. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Gaj_Avgust_Oktavijan. Pridobljeno 24. 7. 2015.
- Gaj Avgust Oktavijan. Oktavijanovo obdobje. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Gaj_Avgust_Oktavijan#Oktavijanovo_obdobje_.E2.80.93_.C4.8Cas_rimskega_cesarstva. Pridobljeno 24. 7. 2015.
- Zgodovina rimskega imperija. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Zgodovina_Rimskega_imperija. Pridobljeno 23. 8. 2015.
- Zgodovina rimskega imperija. Oktavijan. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Zgodovina_Rimskega_imperija#27._pr._n._.C5.A1t.-14_n._.C5.A1t.:_Oktavijan. Pridobljeno 20. 8. 2015.
- Zgodovina rimskega imperija. Kriza tretjega stoletja. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Zgodovina_Rimskega_imperija#235-284:_kriza_tretjega_stoletja. Pridobljeno 16. 9. 2015.
- Zgodovina rimskega imperija. Dioklecijan in tetrahija. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Zgodovina_Rimskega_imperija#284-301:_Dioklecijan_in_tetrahija. Pridobljeno 16. 9. 2015.
- Rom na slovenskih tleh. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Rimski_imperij#Rim_na_slovenskih_tleh. Pridobljeno 16. 9. 2015.
- Rajko Bratož. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Rajko_Brato%C5%BE. Pridobljeno 22. 7. 2015.
- Rimska vojska. Dosegljivo na naslovu https://www.google.si/?gws_rd=cr&ei=KCYpVsWtH8nZU6eYIrgJ#q=rimska+vojska. Pridobljeno 17. 8. 2015.
- Opsadna oružja rimske vojske na Medijani (5. 11. 2010). Dosegljivo na naslovu <https://www.google.si/search?q=rimska+vojska&biw=1920&bih=935&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0CCcQsARqFQoTCO3o8Pne1sgCFYnyPgodUNUKWg#imgsrc=39jJ6xCHqX-uyM%3A>. Pridobljeno 13. 7. 2015.
- File:DiocletianusFollis.jpg. Dosegljivo na naslovu <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/88/DiocletianusFollis.jpg>. Pridobljeno 14. 8. 2015.
- Rimski imperij. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Rimski_imperij. Pridobljeno 16. 7. 2015.

- Dosegljivo na naslovu <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>. Pridobljeno 20. 8. 2015.
- Dosegljivo na naslovu <http://classconnection.s3.amazonnews.com>. Pridobljeno 21. 8. 2015
- Photo archive. Dosegljivo na naslovu <http://sights.seindal.dk>. Pridobljeno 21. 8. 2015.
- Rimska konjenica. Dosegljivo na naslovu https://sl.wikipedia.org/wiki/Rimska_konjenica. Pridobljeno 23. 8. 2015.